
KOLON IN GOSPODAR - DVA NAČINA ŽIVLJENJA IN DVE STANOVANJSKI KULTURI (Primeri na mikro ravni)

Irena Keršič

95

IZVLEČEK

Kolon in gospodar - dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi (Primeri na mikro ravni) Na podlagi ustnih in pisnih spominov, etnološke pričevalnosti pesmi, ki jih je napisala ena izmed protagonistk dveh socialnih razmerij, ki sta obravnavani, in materialnih ostalin je rekonstruirana stanovanjska kultura kolona in njegovega gospodarja ter prikazan način življenja obeh socialnih slojev tudi po odpravi kolonata. Izbrana primera sta iz Goránjega Drnovka v Brdih. Obravnavani čas sega od prve svetovne vojne do sedemdesetih let tega stoletja.

ABSTRACT

In the article *The colono and his landlord - two styles of living and two types of residential culture (Two cases on the microlevel)*, the author reconstructs the residential culture and the style of living of two social classes, tenants and their landlord, based on two cases from the village of Gornji Drnovk in the Goriška Brda region. Her main sources are oral and written accounts, the ethnological evidence expressed in poems, written by a female protagonist of the two levels of social conditions described in the article, and material remnants. The period treated ranges from World War I to the seventies of our century and thus partly covers a time when the colonia had already been abandoned.

V etnološki literaturi o stanovanjski kulturi kolonov in njihovih gospodarjev doslej še ni bilo dosti napisanega,¹ zato sem l. 1990, ko smo bili na terenu v Brdih,² sklenila raziskati in dopolniti podobo tega segmenta kulture.

Ko sem se spomladi l. 1990 pripravljala za ta namen in pregledovala dokumentarno gradivo, ki ga je zbrala ekipa raziskovalcev Etnografskega muzeja l. 1953,³ me je posebno pritegnila Situacija Gornjega Drnovka.⁴

¹ Iz etnološke literature poznamo le nekaj segmentov in raziskav, ki pa praviloma niso socialno opredeljene, kot so npr. Fanči Šarf, Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje, SE XVI., XVII., Ljubljana 1964, str. 359-378, ki med drugim obravnava tudi kolonske hiše; Tatjana Sirk, Briška kuhinja, Traditiones 16, Ljubljana 1987, str. 289-329, Magda Reja, Briška kuhinja - arhitekturna predstavitev, Diplomsko delo, Ljubljana 1985 (neobjavljeno), Tabor "Brda 88", Nova Gorica 1989, Stavbarstvo, str. 63-66.

² SEM je organiziral skupinsko etnološko raziskavo Brd avgusta 1990.

³ Pri razpravi sem uporabljala predvsem zapiske skupine, ki je na terenu proučevala pravno narodopisje, to je zapiske dr. Sergija Vilfana (Teren 10, zvezek 32), Marije Jagodic (Teren 10, zvezki 29, 30, 31) in Fanči Šarf (Teren 10, zvezka 15 in 16), ki je proučevala stavbarstvo. Vsi zvezki so v Arhivu SEM-a.

⁴ V ekipi Etnografskega muzeja v Brdih l. 1953 je sodeloval tudi risar F. Maček, ki je izdelal tehnično risbo Situacija Gor. Drnovka.

Florisna shema Gornjega Drnovka⁵ namreč kaže kot labirint izpeljano zasnovno. Sklopi domačij se navezujejo en na drugega v neprekinjenih nizih. V njih se neenakomerno prepletajo stavbe z različno namembnostjo, stanovanjska in gospodarska poslopja, hlevi, gnojišča, prepletajo se stavbe različnih socialnih slojev, kolonov in gospodarja.

Tesna povezanost stavb kot da simbolizira soodvisnost dveh socialnih slojev, ki sta bila v obravnavanem obdobju še vedno pomembna v Drnovku, v Brdih in tudi v vsem jugozahodnem delu Slovenije.

Socialne razlike so se kazale navzven že v stavbah.

96 Odlčila sem se, da se bom pri proučevanju stanovanjske kulture v Brdih omejila na Gornji Drnovk in na mikro ravni rekonstruirala stanovanjsko kulturo konkretnega kolona in njegovega gospodarja in zbrala čim več podatkov o njunih življenjskih stilih ter o njunih medsebojnih odnosih. Omejila sem se na posamična primera, ki kažeta ta specifična družbena razmerja v nekoliko drugačni luči. (Na terenu so se mi namreč, upoštevajoč podatke obeh strani, začeli podirati stereotipi o kolonatu v Brdih, ki sem jih zasledila v literaturi in v virih.)

Omejila sem se na obravnavo kolona, čigar hiša še stoji, a je prazna in propada. Ta mi je pomagal po spominu rekonstruirati tudi notranjo opremo te hiše.⁶ Fragmentarno je znal opisati tudi življenje v njej, sicer pa sem podobo stanovanjske kulture v njej sestavila še iz spominov članov kolonove in gospodarjeve družine in iz še preostalih materialnih prič.

Na drugi strani sem za obravnavo izbrala posestnika, gospodarja omenjenega kolona in še enaindvajsetih kolonov, čigar prvotni dom je bil požgan med drugo svetovno vojno. Podatke o življenju v tem domu sem lahko izluščila iz Kronike brez naslova,⁷ ki jo je napisala gospodinja te hiše, iz njenih pesmi⁸ ter iz njene pripovedi in pripovedi gospodarjevih otrok, ki so znali plastično opisati že zdavnaj izginuli dom.

Ker so za etnologijo, zlasti za proučevanje stanovanjske kulture, pomemben vir popisi inventarja, sem se posebej potrudila, da sem jih rekonstruirala in jih v obravnavi tudi navajam.

Omejila sem se na čas od prve svetovne vojne do sedemdesetih let tega stoletja. Da sem zajela tudi čas po priključitvi Brd k Jugoslaviji in skušala ob primeru dveh družin, ki sta bili v preteklosti na hierarhični lestvici daleč vsaksebi, dalje slediti njuni stanovanjski kulturi, ne gre pripisovati politični dražljivosti te teme, pač pa številnim vprašanjem, ki so zelo slabo in pomanjkljivo proučena. Menim namreč, da je dolžnost etnologov do časa in do nas samih, da se lotimo tudi proučevanja kulture in življenja po drugi svetovni vojni.⁹

⁵ Glej risbo Gornjega Drnovka (št. 1)

⁶ Na tem mestu se zahvaljujem dr. Gorazdu Makaroviču za prijazno pomoč pri meritvi hiše in rekonstruiranju notranje opreme.

⁷ Fotokopijo Kronike brez naslova, ki jo je napisala D.O. iz Drnovka, hrani Arhiv SEM-a.

⁸ Pesmi D.O. I., Samozaložba, 1983; Pesmi D.O. II., Samozaložba, 1985, in njene še neobjavljene pesmi.

⁹ Večina etnoloških razprav se konča z obdobjem pred drugo svetovno vojno.

Institucija kolonata je bila sicer po letu 1947 z Zakonom o odpravi viničarskih in podobnih razmerij¹⁰ odpravljena, vendar je življenjski stil obeh strani, bivšega kolona in njegovega bivšega gospodarja zelo zanimiv tudi po tem letu, saj temelji tudi na tradiciji, ki je v povsem drugačnih razmerah živela dalje. Prav je, da etnologija tudi za ta čas z analizo konkretnih primerov pokaže krivičnost demagoškega posploševanja, da so "posestniki pili kri in jedli žulje kolonom".¹¹ Razlika med družbeno proklamiranimi načeli oziroma visoko postavljenimi cilji tistega časa in resničnim življenjem je v naših dveh primerih zelo globoka. Na nivoju osebnega, individualnega se v obravnavanih primerih kaže, da se krivice nadaljujejo, a tokrat z druge strani.

Izbrana primera torej potrjujeta dejstvo, da se na mikro ravni življenje večkrat kaže drugače kot na makro ravni.¹²

1. ČAS MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO

GOSPODARSKE IN DRUŽBENE RAZMERE

V obravnavanem obdobju so bili gospodarji kolonov v Brdih nekdanji fevdalci, župnije, veleposestniki in veliki kmetje, meščani, denarni zavodi in banke ter raznarodovalna organizacija Ente. Kolonske kmetije so se ukvarjale največ z vinogradništvom in sadjarstvom. V obdobju gospodarske krize se je veliko število kolonov izselilo.¹³

Po propadu Avstro-Ogrske leta 1918 so Brda prišla pod Italijo. Sledilo je težavno obdobje obnove opustošenih domačij in zemljišč, ki se je zaradi počasnega izplačevanja vojne škode zavleklo. Vinogradi so bili skoraj povsem uničeni. Gospodarska kriza je povzročila propad velikega števila kmetij.¹⁴

Pri obnovi stanovanj so se ljudje omejili le na najnujnejša popravila. Največ sprememb so doživela ognjišča, ki so jih zaradi praktičnih razlogov dvigovali, pri premožnejših pa so si začeli postavljati prve štedilnike.

Gospodarske razmere so se izboljšale tik pred drugo svetovno vojno, ko je Hitlerjeva Nemčija odprla tržišče italijanskemu zavezniku. Takrat so posestniki modernizirali sadovnjake in vinograde ter si izboljševali stanovanjske razmere. Mnogi koloni so odkupili hišo in posest, ki so jo obdelovali. Našemu izbranemu kolonu to ni uspelo.

¹⁰ Glej odločbo O.F. Iz hišnega arhiva družine O. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

¹¹ Glej op. 7.

¹² Primerjaj referate *Historic pressures and individual strategies, Life history as cultural construction / performance*, Budapest, 1988.

¹³ Peter Stres, *Oris kolonata na Goriškem od konca prve svetovne vojne do leta 1947*, Goriški letnik, Zbornik goriškega muzeja 1988/89, 15/16, Nova Gorica 1989, str. 88.

¹⁴ Primerjaj op. 7, str. 16.

1.2. DRUŽINA KOLONOV

Družina kolonov, ki smo jo izbrali za obravnavo, se je preselila v Gornji Drnovk l. 1919¹⁵ iz Višnjevika. Njihov gospodar je zaradi zadolženosti tam prodal svojo posest in preselil kolone v Gornji Drnovk. Vdovo s sedmimi otroki (dva iz prvega zakona, pet iz drugega) je nastanil v nadstropno stanovanjsko hišo in jim poleg nje dal v najem še hlev in senik ter vinograd, senožeti in njive.

Ker je gospodar posestvo slabo upravljal, se zadolževal in ni odplačeval posojil in davkov, je šlo na dražbo. S koloni vred so ga leta 1935 odkupili sorodniki z Brega, ki smo jih izbrali za našo obravnavo.

K posestvu v Drnovku je spadalo šest kolonov. Poleg njih sta živela še dva najemnika, ki sta imela svoji hiši, zemljo pa najeto pri istem gospodarju.

98

L. 1935 so v družini, ki jo obravnavamo, živeli: stara mati, neporočen sin, hči, ki je imela že otroka in je z njima kratek čas živel še otrokov oče, ter še ena hči, ki je imela tri nezakonske otroke. Gospodarstvo je tedaj vodil sin, gospodinjstvo pa stara mati. Vseskozi so v družini živele skupaj tri generacije.

Gospodarji so jim rekli kmetje, ne koloni, oni pa gospodarju gospodar in njegovi ženi gospodinja. Italijanske gospodarje so imenovali gospode, slovenske pa le gospodar in gospodinja, njihove otroke so klicali po imenu. Že iz tega je razviden bolj spoštljiv odnos do italijanskih gospodarjev.¹⁶

Leta 1937 je družina dobila v najem še eno podobno stanovanjsko hišo v sosesčini in z njo še eno kmetijo. Sin in nečak sta se preselila v sosednjo stanovanjsko hišo z veliko kletjo, ki jo je deloma uporabljal tudi gospodar. Kuhali so še vedno skupaj v prvotni hiši.

V obdobju, ki ga tu obravnavamo, so ti koloni imeli blizu pet hektarov vinogradov in njiv. Pridelali so štirideset do petdeset hektolitrov vina. Grozdje so prešali pri gospodarju in odmerili 60 % za gospodarja in 40 % za kolona, čeprav je bil takrat dogovor 50:50.¹⁷ Gospodarji so namreč lahko dajatve odmerjali po svoje: ker koloni niso dali nič od drugih pridelkov, so jim določili več od mošta. Običajno so pridelali še tri kupe koruze; nekajkrat so en kup dali gospodarju, dva sta ostala njim.¹⁸ Od pšenice in krompirja, ki so ju pridelali, jim ni bilo treba dajati. Od pridelanega sadja so drugi dajali 30 %, vendar le od češenj in breskev, od drugega ne. Ti koloni pa od sadja niso nikoli nič dali. Sušili so ga, da so ga imeli tudi za zimo.

V izbrani kolonski družini so imeli tri do pet glav živine: dve kravi in enega vola ter včasih telička. Tudi prašiča niso imeli vsako leto, pa tudi kačar so ga imeli, je tehtal največ osemdeset kilogramov.

Vsak kolon je trgal posebej. Pri trgatvi so si koloni med seboj pomagali, gospodar jim je pomagal le pri prevozu. Ker so koloni radi preskočili kakšno vrsto pri trganju, je gospodar trgatev nadzoroval. Za kolone je veljalo, da bogatim ni greh ukrasti. Potrgano grozdje so odpeljali h gospodarju in tam

¹⁵ Gospodarjevi so povedali l. 1920, kolon pa l. 1919.

¹⁶ Od bivših kolonov, ki so imeli italijanske gospodarje, sem izvedela, da so bili ponosni na to, da je njihov gospodar Italijan, gospod.

¹⁷ Primerjaj S. Vilfan, Agrarna premoženjska razmerja, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, Ljubljana 1980, str. 467 in op. 13, str. 85.

¹⁸ Gospodarji so pripomnili, da od koruze največkrat niso nič dali.

sprešali za vsakega kolona posebej. Gospodar in kolon sta dobila enako kvaliteto mošta. Svoj mošt je kolon odpeljal domov. Če kdo ni imel kleti, ga je lahko shranil v gospodarjevi. Tisti koloni, ki so pridelali več vina, so ga tudi prodajali. Nekateri so ga pridelali tudi po osemdeset hektolitrov.

Gospodar jim je dovolil, da so si v gozdu nabrali drv za svojo rabo, in če je bila sila (npr. slaba letina), so v gospodarjevem gozdu lahko nasekali drv, da so jih prodali v Furlanijo in si kupili hrane.

Oboji, kolonova in gospodarjeva družina, so povedali, da gospodar kolonov "ni preganjal", prizanesljiv je bil z njimi, od njih ni zahteval dajatev od sadja in tudi od žita ne, čeprav bi lahko. Takrat je bila predvidena tudi najemnina za travnike, ki pa je koloni tudi niso plačevali. Gospodar torej ni bil dosleden pri obveznostih, ki jih je imel kolon do njega. Bil je popustljiv in se tudi ni vtikal v kolonovo osebno življenje. Take odnose bi lahko označili za korektno.

1.3. STANOVANJSKA HIŠA KOLONOV V DRNOVKU¹⁹

Stanovanjska hiša kolonov je bila nadstropna.²⁰ Zgrajena je bila iz kamenja in ometana, krita pa s korci. Severne stene so bile zaradi vetrov brez oken, da bi tako preprečili prepih. Hiša je bila gospodarjeva last, pohištvo pa kolonovo.²¹

V pritličju je bila "hiša", ki je imela eno okno. Na zadnjo steno nasproti okna je bilo prislono 70 cm visoko ognjišče, nad njim pa je bila napa za odvajanje dima. Na ognjišču sta stali dve klopi brez naslonjala, da so se lahko grela ob ognju. Kuhali so v zemljenih posodah. Pred ognjiščem je bila miza. Okrog nje so bili stoli (4-6), s sedali, spletenimi iz slame. Tik vhoda so bile stopnice v nadstropje. Za stopnicami je bila "šporča", prostor, v katerem so pomivali posodo. Na leseni polici je stalo vedro z vodo, nad polico je bil sklednik. Zraven je bila manjša miza, na kateri so pomivali posodo. V "hiši" so bile po tleh "laštre" - kamnite plošče.

Po vodo so hodili tristo metrov daleč pod hrib.

Kruha doma niso pekli, imeli so ga le za praznike. Običajno se je v tem času v Brdih jedla polenta.

V gornjem nadstropju je bila ozka veža, iz nje je bil vhod v spalnico z enim oknom. V spalnici so imeli širšo posteljo za dve osebi, navadno pa jih je v njej spalo več, tudi do štiri ali pet oseb. Omare niso imeli. Ob steni desno od vrat je bil "škrinj" - predalnik. Obleko so obešali na žebelj, zabit v vrata. Pod je bil iz desk, strop lesen in pobeljen. V tej sobi so spali stara mati, hči in njeni manjši otroci. Starejši pa so spali na senu. V veži je bila odprtina za lestev, po kateri se je prišlo na podstrešje, kaščo. Tam so shranjevali pšenico, koruzo spleteno v kite in obešeno na tramove, na tleh so imeli krompir.

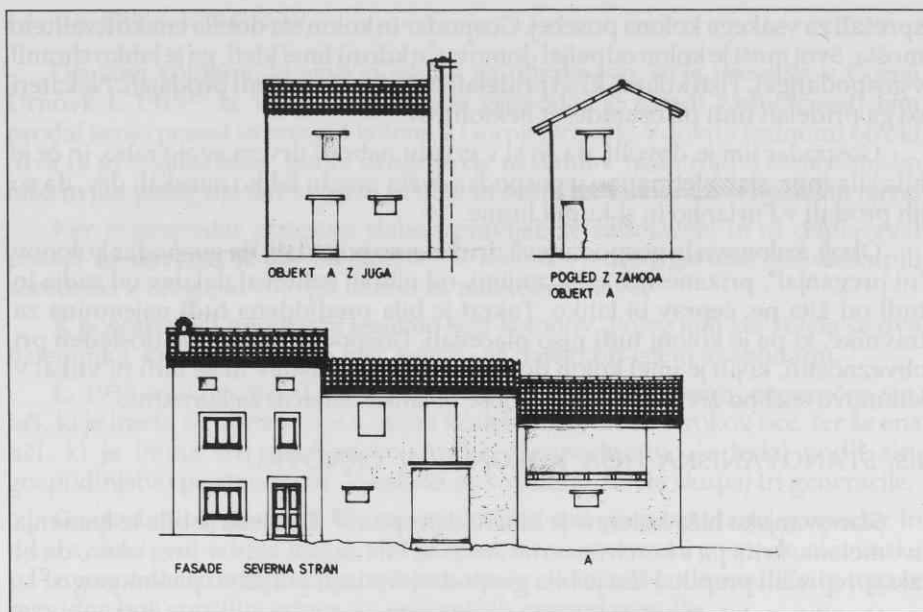
Iz hodnika v prvem nadstropju je bil še dostop do sobe nad kletjo. Imela je eno okno, od opreme pa sta bili v njej dve postelji s "štramacem", napolnjenim s koruzno slamo. Tu je spala hči z otrokom in otrokov oče. Na cestni strani so skupaj s sorodniki iz sosednje hiše imeli "kletco" - klet, kamor so shranjevali meso in vino.

Hiša je imela enojna okna. Če se je okno razbilo, so ga zabili s pločevino, ali ga zamašili s cunjami, da ni pihalo. Stekla niso zamenjali. Vse kolonske hiše so v tem času imele dimnik.

¹⁹ Glej tehnične risbe št. 2, 3 in 4.

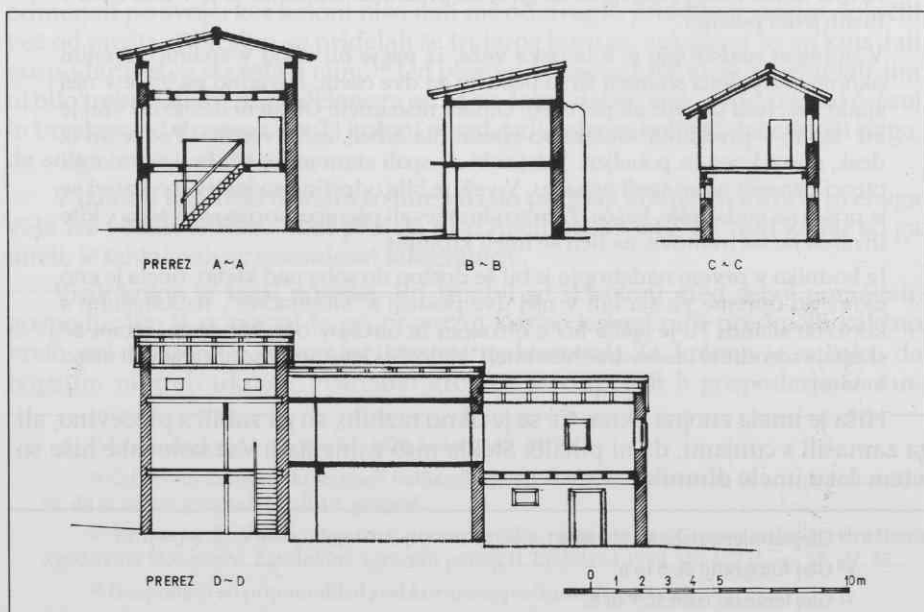
²⁰ Glej fotografiji št. 5 in 6.

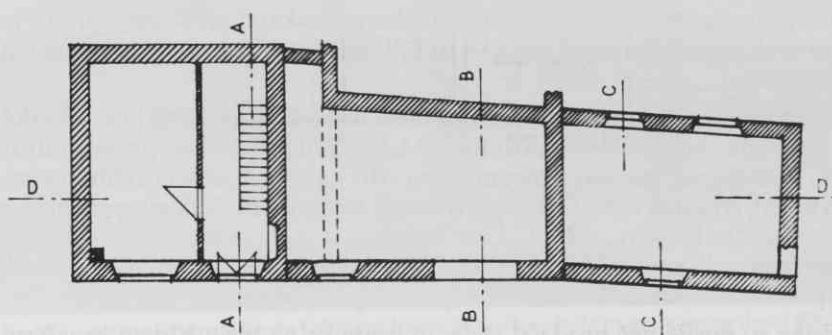
²¹ Glej terenski risbi št. 7 in 8.

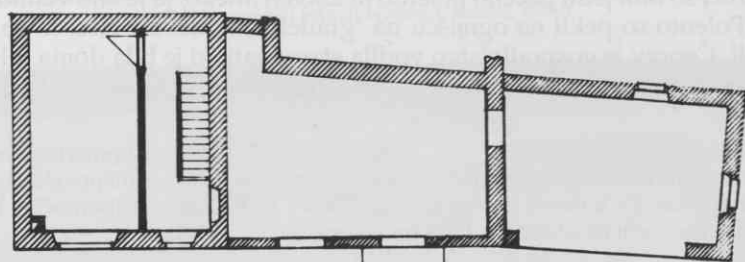
2. Fasade opuščene kolonske hiše z gospodarskimi objekti (Tehnično risbo izdelal ing. Marjan Loboda l. 1990) ♦ 2. Front of abandoned *colonia* house with outbuildings (Technical drawing by eng. Marjan Loboda, 1990) ♦ 2. Facciate della casa colonica abbandonata con gli edifici annessi (Disegno tecnico realizzato dall'ing. Marjan Loboda nel 1990)

3. Prerezi opuščene kolonske hiše z gospodarskimi objekti (Tehnično risbo izdelal ing. Marjan Loboda l. 1990) ♦ 3. Sections of abandoned *colonia* house with outbuildings. (Technical drawing by eng. Marjan Loboda, 1990) ♦ 3. Sezioni della casa colonica abbandonata e delle costruzioni accessorie (Disegno tecnico realizzato nel 1990 dall'ing. Marjan Loboda)

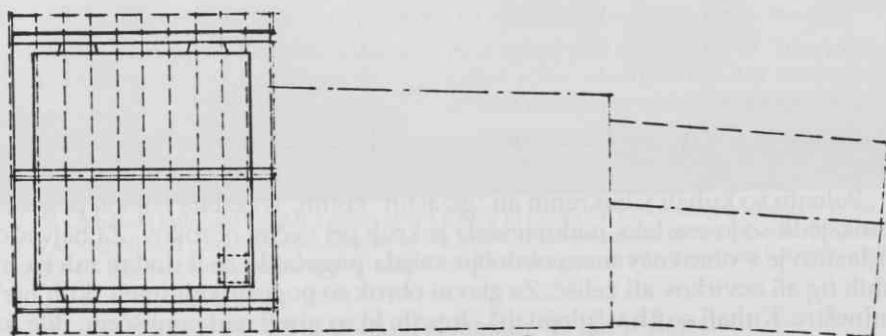

TLORIS PRITLIČJA

NADSTROPJE

OSTREŠJE

4. Tlorisi kolonske hiše in gospodarskih objektov (Tehnično risbo izdelal ing. Marjan Loboda l. 1990) ♦ 4. Ground-plans of abandoned colonia house with outbuildings. (Technical drawing by eng. Marjan Loboda, 1990) ♦ 4. Pianta della casa colonica abbandonate e delle costruzioni accessorie (Disegno tecnico realizzato nel 1990 dall'ing. Marjan Loboda)

V spodnjem prostoru, v "hiši", so se največ zadrževali. Tam so na ognjišču pripravljali hrano, pod njim, pod "velbom", so se kotili in grelji piščanci; v tem prostoru so jedli, sprejemali obiske, pomivali posodo, opravljali manjša popravila, prali, se umivali; v "hišo" so dali tudi mrliča.

Po prvi svetovni vojni so si svetili s karbidovkami ali s svečami. Že pred drugo svetovno vojno so v Drnovku dobili elektriko. Električno luč so si v hišo napeljali sami.

Ko mi je bivši kolon z Drnovka pripovedoval o življenju v tej hiši, sem dobila vtis, da so bila vrata te hiše vedno odprta. Malo se je dogajalo za zaprtimi vrati, med štirimi stenami, več zunaj - v vinogradu, na vrtu, na njivah, na senožetih... Doma so bili le takrat, ko so bili lačni. Čakali so na mater, ki je nosila v Furlanijo prodajat vino, češnje, smokve, breskve, pršute... Domov je nosila osoljene sardele, makarone, riž in kost pršuta, ki jo je dobila v farovžu. Pripovedovalec se spominja, da je enkrat mati prinesla eno samo ribo za sedem ljudi, stepli so se zanjo.

Brike so nosile peš prodajat sadje in pridelke na trg v Videm in v Krmin. Tovor so nosile na glavah v "češtelah" - košarah.

Otroci so radi jedli pečeno polento in zraven mleko, ki je bilo vedno zalito z vodo. Polento so pekli na ognjišču na "gradeli" - iz debele žice, ki so jo sami naredili. Čeprav je gospodinjstvo vodila stara mati, ki je bila doma, niso imeli ustaljenega reda pri hrani: kadar so šli delat h gospodarju, so obroke hrane dobili pri njem.

Ognjišče so kurili poleti in pozimi. Pri kuhanju je bila poleg enakomernega ognja pomembna razvrstitev posameznih posod na razmeroma majhni površini ognja in žerjavice. Za kuhanje na ognjišču so imeli v Brdih razne pripomočke, ki so omogočali večji prostorski in toplotni izkoristek:

"panj": nanj so naslanjali drva, da so imela dovolj zraka in so bolj gorela;

"kjetunik": to je bila veriga, ki je visela izpod nape; nanjo so nad ognjem obešali kotel za polento in "pinjate" - kangle, v katerih so segrevali vodo in kuhali hrano;

"trpiš": železen podstavek različnih oblik, navadno na treh nogah, nanj so postavljali posodo, v kateri so kuhali nad žerjavico;

"gradelo": mrežasta ploskev, iz žice, na njej so pekli polento, klobase...;

"fornele": te so imela le bolj izpopolnjena ognjišča; to so bile odprtine na robu ognjišča, ki so spodaj imela vratca, kamor so dajali žerjavico; forneli so omogočali kuhanje v posodah brez podstavkov;

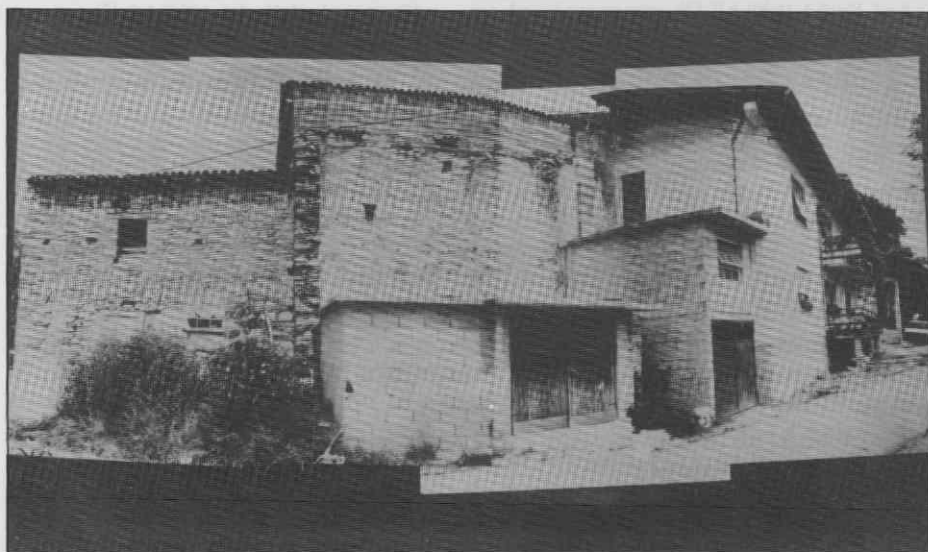
pokrov: pod njim, obsutim z žerjavico, so pekli pogačo. Ker niso imeli krušne peči, so pod njim pekli tudi kruh.

Polento so kuhali v bakrenih ali "gizastih" kotlih. To je bila najbolj pogosta hrana, jedli so jo vse leto, nadomeščala je kruh pri večini obrokov. Za največjo poslastico je v obravnavanem obdobju veljala pogača, ki so ji dodali mleka in suhih fig ali ocvirkov ali zelišč. Za glavni obrok so pogostokrat imeli "kuh'nje" - mineštre. Kuhali so jih v "pinjatah" - loncih, ki so viseli nad ognjiščem. Bile so različne, odvisno od tega, kaj je gospodinja imela pri roki. V mineštro so dali obrano kost, da je dišala po mesu, razen ob petkih, ko so se držali posta. Pogosto je bila na mizi "sirkova kuh'nja" s stolčeno mlečno koruzo, fižolom, krompirjem, česnom, čebulo in zelenjavo. Meso so le redko jedli. Boljše kose so prodali, doma je običajno ostala le zabela in klobase.²²

²² Primerjaj Tatjana Sirk, Briška kuhinja, Traditiones 16, Ljubljana 1987, str. 289-326.

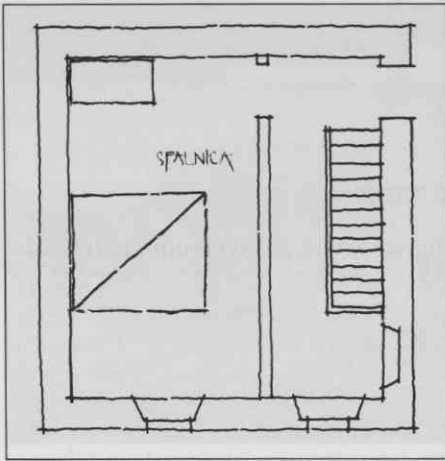
5. Fasada, severna stran opuščene kolonove hiše v Drnovku s štalo in senikom na desni (Delovni posnetek z montažo, I. Keršič, l. 1990) ♦ 5. Front, north side of abandoned *colonia* house in Drnovk with stable and barn on the right. (Photomontage of field shot by I. Keršič, 1990) ♦ 5. Facciata, parte settentrionale della casa colonica abbandonata di Drnovk, con la stalla e il fienile sulla destra (Montaggio di foto di lavoro, I. Keršič, 1990)

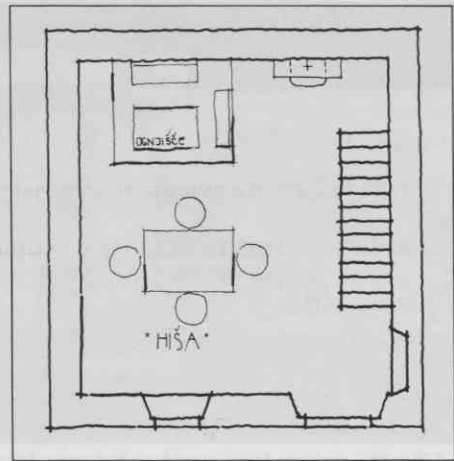
6. Opuščeni kolonski objekti z južne strani (Delovni posnetek z montažo, I. Keršič, l. 1990) ♦ 6. Abandoned colono houses seen from the south. (Photomontage of field shot by I. Keršič, 1990) ♦ 6. Edifici colonici abbandonati visti da sud (Montaggio di foto di lavoro, I. Keršič, 1990)

Imeli so njive, kaj, ko se je slabo pridelalo, "le kar je Bog dal."

V cerkev niso redno hodili, otroci pa tudi v šolo ne. Otroke je bilo sram, ker so bili slabo oblečeni. Pripovedovalec se spominja, bilo je tik pred drugo svetovno vojno, da ga duhovnik ni pustil k obhajilu, ker ni hodil k nauku. Mati je nato šla k drugemu duhovniku, da ga je obhajal, in ta ga je celo povabil za pogrnjeno mizo. Tudi birman ni bil v domači fari, ker ni redno obiskoval verouka in ni redno hodil k maši. Šele pri devetnajstih letih ga je mati peljala k birmi v Gorico.

7. Pritličje kolonske hiše z vrisanim pohištvom; rekonstrukcija (Terenska risba I. Keršič, 1990) ♦ 7. Field drawing of the ground plan - with furniture added - of the ground-floor in the colono's house (period 1920 - 1945) (Drawing by I. Keršič, 1990) ♦ 7. Disegno eseguito sul campo della pianta e dell'arredo al secondo piano della casa del colono (periodo 1920 - 1945). (Disegno I. Keršič, 1990)

8. Prvo nadstropje kolonske hiše z vrisanim pohištvom; rekonstrukcija (Terenska risba I. Keršič, 1990) ♦ 8. Field drawing of the ground plan - with furniture added - of the first floor in the colono's house (period 1920-1945) (Drawing by I. Keršič, 1992) ♦ 8. Disegno eseguito sul campo della pianta e dell'arredo al primo piano della casa del colono (periodo 1920-1945) (Disegno I. Keršič, 1990)

Družabno življenje je v veliki meri potekalo skupaj z gospodarjevo družino. Otroci so se skupaj igrali, skupaj hodili v šolo (kadar so otroci kolona šli v šolo), skupaj so hodili tudi na božjo pot, na cerkvene shode. Običajno so po večjih delih (po trgatvi, košnji...) skupaj proslavili "likof". Povabili so harmonikarja in priredili ples. Plesali so oboji skupaj. Takrat je gospodinja za vse skuhala orehove štruklje.

Diferenciacija se je kazala pri izbiri zakonca. Običajno so se ženili koloni med seboj in svojaki med seboj.²³ Tudi slavolokov ob ženitvi niso postavljali kolonom, ker ti niso mogli nič plačati zanje.

Koloni, ki jih tu obravnavamo, so v tem času menjali dva gospodarja. Leta 1935 je sorodnik bivšega lastnika kupil posest z veliko vilo, s kolonskimi hišami in koloni vred. Bivši lastnik je, po pripovedovanju vaščanov, zapravljal premoženje z lovom in s konji.²⁴ Novi lastnik je bil gospodar, ki ga tu obravnavamo. Posest je kupil na sodišču z dolgovi vred. Dolgove mu je uspelo poplačati šele po drugi svetovni vojni s pomočjo svojih otrok.

Ko so koloni prevzeli posest v Drnovku, so se pritoževali nad slabimi stanovanjskimi razmerami. Prejšnji gospodar ni skrbel za popravilo hiš, čeprav bi moral, vse je bilo zanemarjeno, strehe so puščale... Novi gospodar je obnovil vseh šest kolonskih hiš, popravil strehe, okna itd.

²³ To dokazujeta tudi izbrana primera kolonove in gospodarjeve družine.

²⁴ Fanči Šarf, Zapiski s terena 10 - Goriška Brda, inv. št. 16, str. 37-43. Arhiv SEM-a.

V tridesetih letih, ko je družina novega gospodarja zašla v finančne težave, je hotela posest v Drnovku prodati.²⁵ Neki Italijan je tedaj ponudil dobro kupnino. Ko je gospodar vprašal kupca, kaj bo s koloni, mu je ta odvrnil, da jih bo odslovil in pripeljal italijanske družine. Gospodar se potem ni odločil za prodajo, ker bi šest družin ostalo brez strehe nad glavo in brez eksistence.²⁶

1.4. HIGIENSKE RAZMERE V KOLONOVI DRUŽINI

Kolonova družina je živela v bednih higienskih in zdravstvenih razmerah. Niso skrbeli ne za osebno higieno ne za snago v stanovanju. Tudi okrog hiše je bilo vse zanemarjeno, blatno in tekla je celo gnojnica.

Za posteljo niso imeli drugega kot "štramac" s koruzno slamo. Tudi gospodarjevi otroci so spali na taki postelji, le da so jim dali v "štramac" vsako leto svežo slamo; če že niso zamenjali vse, so jo vsaj deloma, ostalo pa prezračili. Kolonovi pa tega niso počeli. Spali so na nepostlanih posteljah, pozimi kar oblečeni. Čez so si vrgli "rekelc". Če je bilo pozimi zelo mrz, so si dali žerjavico v "bandone", posode iz železa, da so se greli. V "hiši" je bilo zakajeno in zatoхло.

Otroci so do druge svetovne vojne nosili krilca in se niso imeli v kaj preobleči. Zvečer jim jih je "nona" ali mati oprala in čez noč posušila, da so se zjutraj lahko oblekli.

Osebna higiena je bila na nizki stopnji. Za umivanje je bila v "hiši" zemljena skleda. Ženske so prale v lesenih čebrih s pepelom tja do petdesetih let tega stoletja, perilo so nosile splakovat na "zdenc" - studenec. Tudi "žehte", velikega pranja pri hiši, niso poznali. Stara mati je včasih nesla prat perilo v Reko. Perilo je obtežila s kamnom in ga pustila čez noč v vodi, da se je samo pralo. Ljudje so se ji smejali, nekajkrat so ji perilo celo poskrili. Ni znala prati.

Po vodo za umivanje in kuho so hodili v "zvirk", k izviru tristo metrov od hiše. Kadar so šla dekleta po vodo, so izkoristila in si spotoma še umila noge.

Kopali so se le redko, mlajši poleti v potoku. Starejši pa nikoli v življenju. Lase so si prali mogoče enkrat na leto, poleti. Ob nedeljah so se le počesali. Moški so se tedaj tudi obrili.

Zaradi slabih higienskih razmer je bilo v hiši veliko mrčesa: ščurkov, bolh, stenic, komarjev, pršic... Ščurki so primrgoleli na plan ponoči, podnevi so se skrili v tla. Tedaj je bilo v "hiši" polno nadležnih muh. Bolhe so se držale ljudi, najraje so se skrile v toplo odejo ali obleko. Povzročale so obupno srbečico. Težko se jih je bilo znebiti. Pobijali so jih tako, da so jih stisnili med nohti. Uši so imeli dve vrsti, tiste, ki so šle v lase, in tiste, ki so šle v perilo. Najhujše so bile stenice, te so težko preganjali, ker so se zelo hitro množile in bile so zelo nadležne. Brž ko se je stemnilo, so lezle po človeku in ga grizle. Ves ta mrčes so uničili šele po drugi svetovni vojni, ko so prišli zavezniki in so škropili z diditijem.

Kakor ni bilo reda in snage v stanovanju, je bilo tudi okrog hiš vse zanemarjeno in blatno. Ker ni bilo stranišča, so potrebo opravljali v hlevu ali kar v brajdi. "Kmetje" - koloni z Brega so si npr. naredili poleg gnojišča stranišče iz koruzne slame ali so ga zbili iz desk. "Le nemarni ga niso imeli", je povedala starejša pripovedovalka.

²⁵ Primerjaj op. 7, poglavje Posestvo v Drnovku, Arhiv SEM-a.

²⁶ Italijanske oblasti so bile takrat zelo pozorne do prodaje slovenskih kmetij in uradniki so morali vsakih štirinajst dni poročati oblastem o tem. (Po op. 13, str. 88).

V hiši so v vseh obravnavanih obdobjih živele skupaj tri generacije. Vsa družina je bila nepismena, v šolo so otroci hodili zelo malo. Kljub temu, da so živeli v razširjeni družinski skupnosti (mati, ena hči z otrokom in partnerjem, druga neporočena hči s tremi nezakonskimi otroki in samski sin) pod isto streho, jim to ni delalo posebnih težav, ker niso bili dosti skupaj, bili so pogosto zdoma. Hči, ki je imela tri otroke, je hodila trgovat, sin je hodil na dnino, druga sestra je hodila delat v Gorico, otroci so bili po cele dneve zunaj. Zato tudi niso mogli imeti skupnih obrokov hrane in pri hiši ni bilo reda. Ko so delali pri gospodarju, so dobili za en dan dela hrano in dve liri plačila (za dve liri si pred drugo svetovno vojno dobil tri litre vina).²⁷

1.5. ŽIVLJENJE OTROK

106

Kolonska dekleta in fantje od štirinajstega leta dalje so hodili pomagat na gospodarjev dom za hrano in majhno plačilo. Gospodarjeva hči, takrat ji je bilo trinajst let, se spominja, da so si otroci menjavali delo (ona je šla pomagat h kolonom, ker ji je bilo tam bolj zanimivo: ker so imeli po tleh skrli in je bilo treba iz stikov med njimi zbežati smeti; hči kolona pa je rada pometala pri gospodarju, ker so imeli tlak iz gladkih ploščic). Otroci so si zamenjavali tudi hrano. Pri gospodarjevih so jedli največ tisto, kar so pridelali doma, pogosto ješprenj, repo, zelje, ohrovt in podobno. Pri kolonovih pa so večkrat jedli mineštre z makaroni ali rižem, ki so gospodarjevim otrokom bolj dišale.

Oboji otroci so se skupaj igrali in tudi sicer skupaj preživljali prosti čas.²⁸

Vsega tega gotovo ne bi bilo, če bi starši vzgajali otroke tako, da bi jim druženje z otroki kolonov prepovedovali. Razlika med enimi in drugimi otroki je bila v tem, da so gospodarjevi otroci morali pogosto več pomagati doma in so bili manj prosti. Deklice, npr., so morale na Bregu ob sredah in sobotah, ko je mati imela temeljito čiščenje, pomesti vso hišo in pomagati materi pospravljati. Fantje so morali vsako soboto pomesti dvorišče. Ob sobotah so morali očistiti vse čevlje. Pri kolonih niso toliko čistili, za to tudi niso imeli časa, ker so tudi ženske delale v brajdi, na njivi, v senožetih, ali pa so nosile prodajat pridelke. Največja njihova skrb je bila, kako prehraniti družino, higiena, red in snaga v stanovanju so bili zanje manj pomembni. Problem je pomenila tudi voda, ki je niso imeli pri hiši.

Otroci so skupaj obiskovali šolo v sosednji vasi, do katere je bilo pol ure peš hoje. Italijanska učiteljica je otrokom pogosto pregledovala roke. Gospodarjevim otrokom jih ni pregledala. To se jim ni zdelo pravično. Ko so si otroci med seboj enkrat kazali roke, je imela gospodarjeva hči najbolj "zdelane od dela". Otroci kolonov so v šoli dobivali obrok hrane, gospodarjevi ne. Ti se spominjajo, kako je tudi njim dišala malica. Za kolonske otroke je bilo organizirano tudi letovanje na morju ali v planinah. Za novo leto je bila organizirana "befana", darila pa so dobili le kolonski otroci.

Opozoriti kaže na razliko, kako so drugi gledali na kolonove ali gospodarjeve otroke in kako so se videli sami.

Našteti primeri pričajo, da zlasti med otroki ni bilo razlikovanja na "mi" in "oni" med gospodarji in koloni. Povezanost med njimi je bila velika. Če so

²⁷ Primerjaj op. 7, poglavje Kako so nastali naši koloni.

²⁸ Glej fotografijo št. 9.

9. Gospodarjevi otroci in otroci kolonov pri igri (Fotografirano na Bregu okrog l. 1938) ♦ 9. The landlord's and the *colono*'s children playing together (Photographed in Breg, around 1938)
♦ 9. I figli del padrone e i figli dei coloni che giocano insieme (Fotografati a Breg intorno al 1938)

občutili krivičnost, oziroma prizadetost, so jo oboji, seveda vsak po svoje. Našega primera pa, seveda, ne gre posploševati.

Odnosi med otroki so v veliki meri rezultat domače vzgoje in zgledov. Tudi bolj vidni so, manj narejeni, manj zlagani, bolj neposredni. V našem primeru so bili ti odnosi v obravnavanem obdobju z obeh strani korektni.

Zgovorno je tudi pričevanje gospodarjevih otrok, da so se več družili z otroki kolonov kot z otroki svojakov. Ne gre prezreti, da so bile najboljše prijateljice gospodarjeve hčere hčere kolonov. Še danes gojijo to prijateljstvo iz mladih dni.

1.6. GOSPODARJEVA DRUŽINA

Družina, ki smo jo izbrali za obravnavo, je bila veleposestniška in imela je dvaindvajset kolonov. Najprej je imela dom na Bregu. L. 1900 so si zgradili veliko novo dvonadstropno hišo. Poprej so stanovali v hiši pod novo, potem pa so jo dali v najem kolonom. Družina je bila dokaj številčna. V hiši so pod isto streho bivali gospodar z ženo, s sinom in snaho, "nevesto", ki sta imela pet otrok. Z njimi so živeli tudi dve neporočeni hčeri, služkinja in hlapec ter dve sestri siroti, ki ju je bil gospodar vzel k sebi. Med obema vojnama so občasno imeli še po dva hlapca in tudi delavce, ki so hodili k njim na dnino. Nekaj časa je v družini živel tudi sin, ki je bil po poklicu učitelj, leta 1928 pa se je odselil.

Na Bregu so imeli 120 ha zemlje, v Drnovku 35 ha, v Šmartnem 4 ha in v Biljani 10. Kolone so imeli na Bregu, v Krasnem, Biljani, Šmartnem in Drnovku. Očetovo posest so šele po drugi svetovni vojni razdelili med šest dedičev.

Na Bregu so imeli vedno po 12 do 14 glav živine: 4 vole, 2 do 3 krave, 2 do 4 konje, pa 4 prašiče ter kokoši, race in gosi.

10. Gospodar z vnuki (Fotografirano na Bregu l. 1932) ♦ 10. The landlord with his four grandchildren (Photographed in Breg, 1932) ♦ 10. Il padrone con i suoi quattro nipoti (Fotografato a Breg nel 1932)

Izobrazbena struktura gospodarjeve družine je bila takale: oče ni imel nobenih šol, pisati in brati ga je naučil duhovnik. Njegov sin, ki je pozneje prevzel posest, je delal realko. Sinova žena je končala štiri leta osnovne šole in gospodinjsko šolo. Obe hčeri sta imeli končano osnovno šolo in gospodinjsko šolo. Drugi sin, kot že rečeno, je bil učitelj.

Ko so bili pod Italijo in so vnuki hodili v italijanske šole, so jih zvečer doma še posebej učili slovenščine. Mlada zakonca sta kasneje, po drugi svetovni vojni, dala vse svoje otroke v šole.

Verska vzgoja je bila v družini stroga. Brž ko so otroci znali govoriti, že so se morali naučiti molitev sveti Angel. Pred jedjo so vedno molili (očenaš, čast Bogu in zdravamarija). Zvečer so otroci z nonotom molili avemarijo in rožni venec. Vsak mesec so morali obvezno k spovedi.

Pri hiši so imeli naročene časopise Edinost, kmetijske časopise, Ženski svet. Naročali so tudi Mohorjeve knjige.

"Ko sem se bližala tisti veliki rumeni hiši, ki se mi je zdela kot palača, so se mi začele tresti noge," je zapisala v kroniki bodoča gospodinja te domačije, takrat še dekle. Ko to še ni bil njen dom, je imela kar strah pred to hišo in pred ljudmi. In dalje pravi: "Na to družino smo gledali kot na bolj vzvišene ljudi. Bili so bogati, izobraženi in so se tudi bolj gosposko držali." Bodoča gospodinja je bila rojena leta 1903, na veliki kmetiji v Višnjeviku. Pri njih doma je bilo deset otrok, ona je bila prva hči, strogo vzgojena in delavna.²⁹

Ko ji je bilo sedemnajst let, je hodila v gospodinjsko šolo v Tomaj. Leta 1924 se je poročila na Breg. S svojo dojemljivostjo je znala odkrivati tudi fine odtenke v odnosih med ljudmi in jih znala tudi opisati. Tako v kroniki v poglavju Začetek življenja na novem domu primerja odnose v svojem domu in v novi družini na Bregu: medtem ko je bila od doma navajena sproščenih odnosov, prijaznosti, odprtosti, so jo v novem domu motile moreča zadržanost, redkobesednost, nekomunikativnost.

Nevesta je v hišo prinesla bogato balo: 30 srajc, 20 kombinež, 30 parov rjuh, brisače, velik prt z 12 prtiči, velik prt s 6 prtiči, zavese, posteljno pregrinjalo, svečnik. Njen ženin je plačal polovico oprave: dve omari, dve postelji, dve nočni omarici, psiho z ogledalom, umivalnik, in vse pripeljal na nevestin dom. Tam so postelje postlali, opravo in balo naložili na okrašene vozove, volu so dali pušeljc na glavo, fantje so streljali, da je pokalo, zbralo se je veliko gledalcev in nato so odpeljali balo. To se je vedno dogajalo na četrtek, poroka pa na soboto.

"Nevesta" je zapovrstjo rojevala otroke:³⁰ najprej leta 1925, leto po poroki, prvega sina, leto za njim drugega, čez dve leti je privekala na svet hči. L. 1931 je rodila dvojčici, od katerih je preživela le ena. L. 1933 se je rodil še njen najmlajši sin, Benjaminček, kot ga imenuje v svoji pesmi.

Družina je bila torej res številna. Nevesta je morala na novem domu pokazati precej strpnosti in dobre volje. Še zelo mlada je skusila breme z razširjeno družino. Ves dan je imela delo z otroki, gospodinjstvom, živino (krmila je prašiče, kure, gosi..., večkrat je molzla krave). Zvečer je ob petrolejki šivala ali delala razna ročna dela. Dom in otroke je imela snažne, urejene. Svoj odnos do

²⁹ Glej op. 7, poglavje Moja otroška leta.

³⁰ Glej fotografijo št. 10.

življenja izraža v pesmi z naslovom Vnukom: "Če veš, da je življenje tudi bedno in da vendar se boriti zanj je vredno, boš v delu svojem vselej našel zadoščenje in cilj in smisel imelo tvoje bo življenje." Ta njena modrost jo je reševala v najbolj kritičnih trenutkih njenega življenja.

S koloni je bila družina na Bregu tesno povezana. V vzhodnem traktu so jih imeli celo na stanovanju. Ta del hiše je imel poseben vhod. Nono je vzel pod streho neko vdovo z enajstimi otroki. Eno dekle so vzeli za deklo in otroci so rasli z gospodarjevimi otroki.

Oče gospodar je bil do sina, ki je bil z ženo in petimi otroki osrednji del družinske skupnosti, predvsem trd in strog gospodar, ki je vodil posestvo. Prvorojenca, ki naj bi ga nasledil, je strogo vzgajal. Omogočil mu je šolanje, da bi postal umen kmetovalec, uvajal ga je v delo in mu prepuščal določene opravke, sicer pa je gospodarstvo vodil sam. Bil je župan v Kojskem in poslanec na Dunaju, torej ugleden mož. Poskrbel je, da je sinu kupil posest (čeprav zadolženo), ni pa mu omogočil, da bi na njej zaživel samostojno življenje. Kljub temu da je bila posest v Drnovku zapisana na sina, je z družino še vedno bival z očetom in neporočenima sestrama v skupnem gospodinjstvu, na domu, kjer je gospodaril oče. Šele njegova nasilna smrt leta 1944, ko so ga ubili Nemci in požig doma³¹ na Bregu sta sina postavila pred nalogo, da je sam začel gospodariti na posestvu, ki mu ga je oče namenil že pred desetimi leti. Oče je gmotno poskrbel tudi za druge otroke.

1.7. STANOVANJSKA HIŠA GOSPODARJEVE DRUŽINE

Na podlagi risbe³² smo z domačimi po spominu rekonstruirali nekdanjo hišo na Bregu. Stala je na vrhu pobočja.³³ Na dvorišču sta bila "larja", lopa za preše za vino in orodje, ter vodnjak. Vsa hiša je bila podkletena. Imela je enojna okna, le v kuhinji so bila dvojna. Vsa okna so imela "škure", polkna. Bivalni prostori so bili v prvem in drugem nadstropju.³⁴

Skozi vhodna vrata si vstopil na hodnik. Iz hodnika so vodile stopnice v gornje prostore. Na stopnišču je bilo slepo okno, kjer je bil oltarček s svetniki. Teta je skrbela, da so bile tam vedno sveže rože. Levo od vhoda je bila velika sprejemnica, "medzad". Ta prostor je bil najbolj reprezentančno opremljen. Na vsaki strani kanapeja sta bili dve različni starinski vitrini, v eni je bila posoda, v drugi je oče imel lovske stvari. Ob kanapeju je bila dolga miza, okrog stoli. Med dvema oknom je bila ob steni pisalna miza in stol, vzdolž druge stene, desno od vrat je stal pianino (igrala sta ga vnukinja in sin, op. I. K.). Za okras je bil za vrati 70 cm visok lepo oblikovan kamen, na katerem je stal asparagus. Za stensko okrasje so bile slike in ogledalo. Na oknu so bile zavese z rešeljce vzorcem (delo mlade gospodinje, op. I. K.). V tem prostoru so sprejemali obiske in obedovali za praznike. Na desno od vhoda je bila "hiša", pod oknom je bila "šporča", prostor, kjer so pomivali posodo, pred ognjiščem pa dnevni prostor, kjer je obedovala družina. Tu je bila dolga miza, za mizo dolga klop in okrog stoli. Tu so obedovali otroci, ko so bili že večji, koloni in posli. Teti sta obedovali za

³¹ Da dom na Bregu ne bi bil pozabljen, ga je vnukinja naslikala na steno v veži njihovega drugega doma v Drnovku. Po njeni sliki ga je narisal tudi gospodarjev pravnuk kot ilustracijo k babičnim pesmim.

³² Glej risbo št. 12.

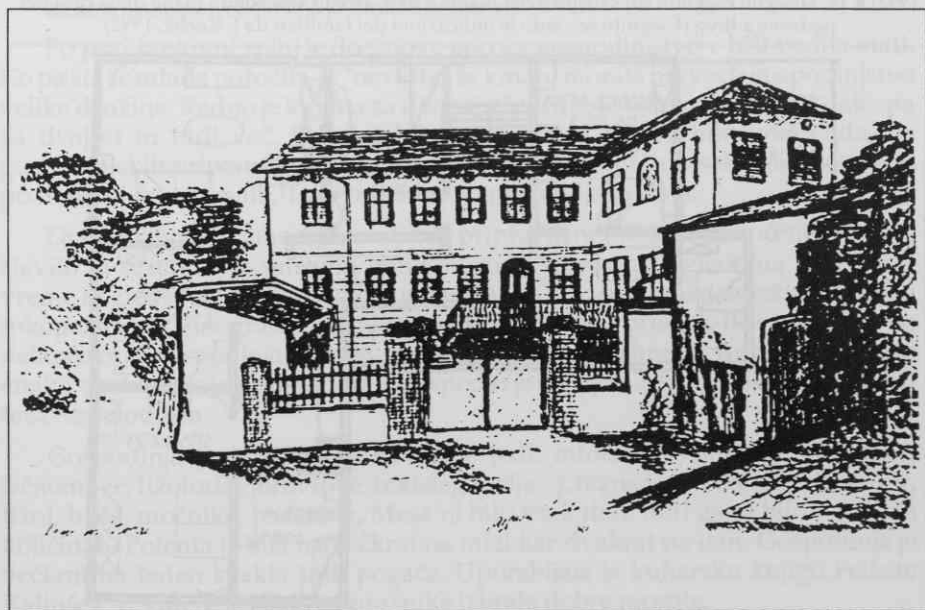
³³ Glej fotografijo št. 11.

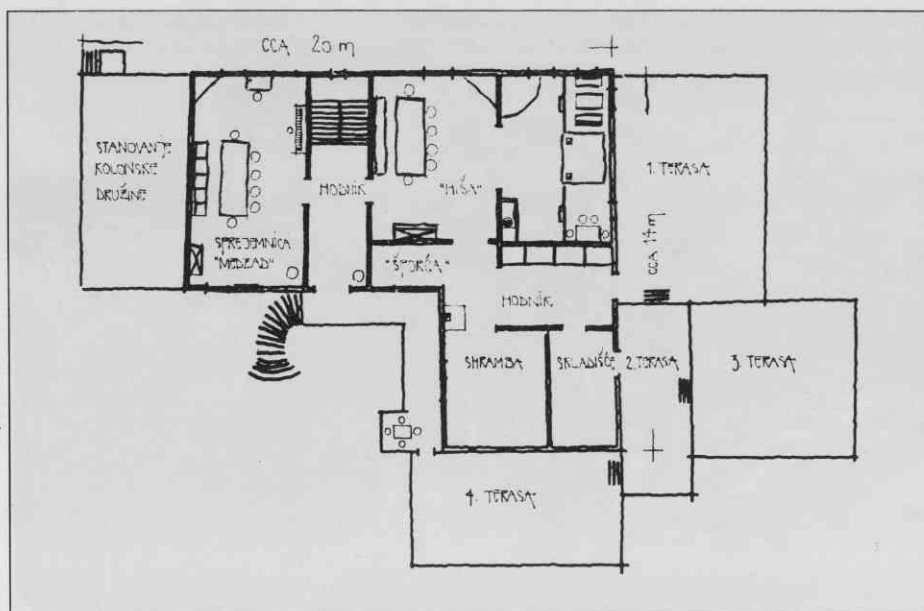
³⁴ Glej terenski risbi št. 13 in 14.

11. Vas Breg, najvišje stoji dom gospodarja kolonov, ki so ga l. 1944 požgali Nemci ♦ 11. The village Breg, highest is the home of the landlord, burnt down in 1944 by the Germans (Copy from an original picture) ♦ 11. Il villaggio di Breg; nel punto più alto la casa del padrone, data alle fiamme dai Tedeschi nel 1944

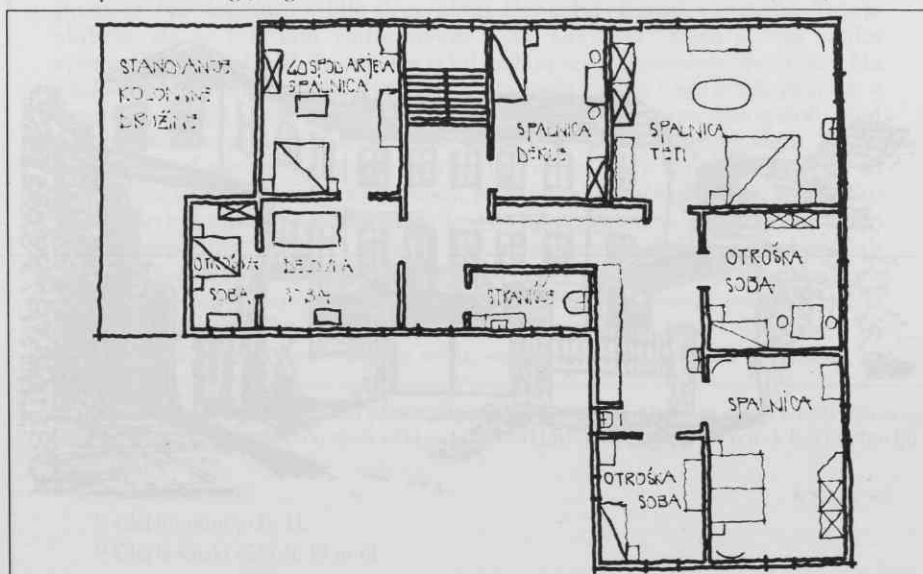
12. Dom gospodarja kolonov na Bregu pred l. 1944. (Risba F. Vargazon) ♦ 12. The home of the landlord of the *coloni* in Breg before it was burnt down by the Germans in 1944. (Drawing by F. Vargazon) ♦ 12. La casa del padrone a Breg, prima del 1944, anno in cui venne incendiata dai Tedeschi (Disegno di F. Vargazon)

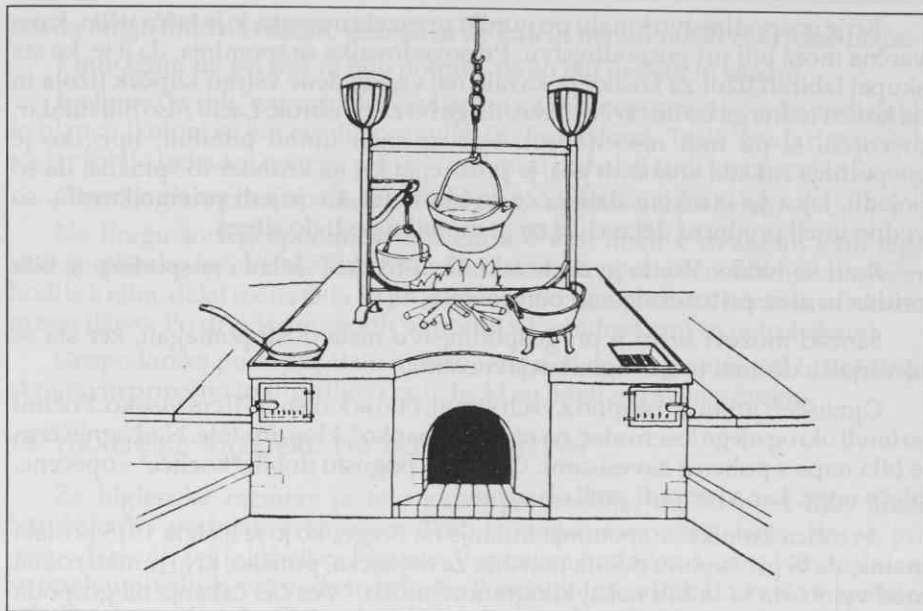

13. Prvo nadstropje gospodarjeve hiše na Bregu z vrisanim pohištvom; rekonstrukcija (Terenska risba I. Keršič, 1992) ♦ 13. Field drawing of the ground plan - with furniture added - of the first floor in the landlord's house in Breg. (Drawn by I. Keršič from description by former occupants, 1992) ♦ 13. Disegno eseguito sul campo della pianta e dell'arredo al primo piano della casa del padrone a Breg (Eseguito secondo le indicazioni dei familiari da I. Keršič, 1992)

14. Drugo nadstropje gospodarjeve hiše na Bregu z vrisanim pohištvom; rekonstrukcija (Terenska risba I. Keršič, 1992) ♦ 14. Field drawing of the ground plan - with furniture added - of the second floor in the landlord's house in Breg. (Drawn by I. Keršič from description by former occupants, 1992) ♦ 14. Disegno eseguito sul campo della pianta e dell'arredo al secondo piano della casa del padrone a Breg (Eseguito secondo le indicazioni dei familiari da I. Keršič, 1992)

15. Risba ognjišča ♦ 15. Drawing of the open hearth from the landlord's house ♦ 15. Disegno del focolare della casa padronale

delovno mizo. Za majhne otroke so imeli malo mizico, h kateri so bile z vsake strani pritrjene klopi. Nono in oče sta pozimi jedla na ognjišču, poleti pa zunaj na terasi. V tem prostoru sta bili dve vitrini, ena je stala vzdolž stene, v njej je bila posoda, druga je bila kotna. Krušna peč je bila v hodniku. Tam so bili tudi "kasoni" - skrinje z moko in "vinkla", kjer so mesili kruh. Desno, na stranskem hodniku, ki je vodil na teraso, nad štalo, sta bili dve shrambi, za živila in skladišča za kmetijske potrebe. Hiša je imela štiri terase.

Po prvi svetovni vojni je do sinove poroke gospodinjstvo v hiši vodila mati. Ko pa sta se mlada poročila, je "nevesta" že kmalu morala prevzeti gospodinjstvo velike družine. Redno je kuhala za dvanajst ljudi, če je bilo pri hiši večje delo, pa za dvajset in tudi več. Dela so bila težka, saj v hiši ni bilo vodovoda, ne gospodinjstkih pripomočkov. Kuhali so največ na ognjišču. Vsak teden so spekli po deset hlebcev kruha. Tudi testenine so pripravljali doma.

Dnevni obroki hrane so morali biti pripravljani točno ob določeni uri. Ura, število in sestava posameznih obrokov so se spreminjali glede na letne čase, vreme in glede na to, komu so bili namenjeni. Če so bila tisti dan težka opravila (okopavanje v vinogradu, košnja, sečnja lesa...) in je prišlo k hiši večje število delavcev, je gospodinja pripravila več in izdatnejše hrane. Kuhali so za vse enako, za domače in za dninarje, le gospodar je bil izjema, ker je imel dieto zaradi težav z želodcem.

Gospodinja je kuhala tradicionalne jedi: mineštre - "kuhnje" (koruzne, ječmenove, fižolove, ohrovtove, iz kislega zelja...), razne sezonske juhe, krompir, fižol, buče, močnike, testenine. Mesa ni bilo vsak dan, tudi ga ni bilo v velikih količinah. Polenta je bila največkrat na mizi kar dvakrat na dan. Gospodinja je večkrat na teden spekla tudi pogače. Uporabljala je kuharsko knjigo Felicite Kalinšek, iz katere je zlasti za praznike izbrala dobre recepte.

Ko je gospodinjstvo kmalu po poroki prevzela nevesta, jo je tašča učila, kako varčna mora biti pri gospodinjstvu. Pripovedovalka se spominja, da ji je, ko sta skupaj izbirali fižol za kosilo, pokazala naj vsakič dene vstran kupček fižola in na koncu tedna ga bo imela že toliko, da ga bo za en obrok. Lačni niso bili nikdar, privoščili si pa tudi niso dobrot. Vse so znali umno porabiti; npr., ko je gospodinja zaklala kokoš ali gos, je prestregla kri na kruh ter to sprazžila, da so pojedli. Jajca so otrokom dali le, če so bili bolni. Če je jedi primanjkovalo, so vedno imeli prednost delavci, ki so se morali najesti do sitega.

Prali so ročno. Vse to je zahtevalo dosti truda.³⁵ Mlada gospodinja je bila pridna in ni se pritoževala nad obilico dela.

Samski moževi sestri ji pri gospodinjstvu nista dosti pomagali, ker sta se ukvarjali z očetom in z drugimi dejavnostmi.

Ognjišče³⁶ je bilo dostopno z vseh strani, bilo je kakšnih 70 cm visoko. Pozimi so imeli okrog njega lesen oder, na njem pa "banko", klop, in stole. Nad ognjiščem je bila napa s polico z zavesicami. Otroci so pogosto dobili "kozličce" - opečene, rdeče noge, ker so se radi greli ob ognju.

Avtorica kronike se spominja kuhinje na Bregu, ko jo je tja leta 1915 poslala mama, da bi pri županu dobila potrdilo za dojenčka, punčko, ki jo je mati rodila med vojno, da bi dobili nekaj kilogramov moke. "Ves čas čakanja na gospoda župana sem opazovala in občudovala urejeno kuhinjo, poleg ognjišča so imeli velik štedilnik, lepo pohištvo, lesena tla čisto poribana, na zidu par lepih slik. Takšnih kuhinj na deželi je bilo malo videti. Kako sem si želela, da bi imeli tudi mi tako lepo."

Na Bregu so raje kuhali na ognjišču kot na štedilniku. Zlasti pozimi je bilo ognjišče bolj prijetno od štedilnika, izžarevalo je toplino in domačnost. "Vinklo" za mesenje kruha so imeli v veži.

V nadstropju je bilo sedem spalnic. Vsako dekle je imelo svojo. Gospodar, nono, je imel svojo; z njim je po nonini smrti vedno spal eden izmed vnukov. Teti sta imeli veliko spalnico z dosti opreme: kavč, pisalno mizo, zakonsko posteljo, dve omari. Dekleta so imela manjše sobe, opremljene s posteljo, mizico, nočno omarico, omaro in morda še skrinjo. Če je prišel k hiši kakšen gost, so dekleta odstopila sobo gostom. Mlada zakonca sta imela večjo sobo, lepo opremljeno z zakonsko posteljo, dvema omarama, psiho, manjšo mizo, nočnima omaricama. Ko so bili otroci še majhni, so spali pri njima, najprej v pletenih košarah, nato v posteljici, ograjeni z mrežo. Po stenah so visele nabožne slike, sobe pa so krasili tudi prtíči, ročno delo neveste. Tudi njihova dekla, kolonova hči (njeni so imeli stanovanje v njihovi hiši), je imela sobo podobno opremljeno kot domače hčere. Sinovi so spali ali pri nonotu ali kje drugje. Ko so se koloni odselili, ko jim je nono dal samostojno kolonsko hišo, sta dva fanta dobila v izpraznjenem krilu v gornjem nadstropju svojo spalnico. Vzdolž celega hodnika v desnem traktu so bile omare, na drugi steni knjižne police in nizka omarica z umivalnikom in vrčem za vodo. V gornjem nadstropju je bila tudi večja delovna soba, kjer so ženske šivale, največ mlada gospodinja. Opremljena je bila z divanom in mizo za likanje ter s šivalnim strojem. Pozimi so ogrevali to sobo in gospodarjevo spalnico s skupno pečjo. Nad "šporčo" je bilo modernejše stranišče s školjko.

Mati je otrokom veliko sama šivala obleke in jim pletla jopice in nogavice. Fantom je znala po krojaško zakrpati hlače. Drugi otroci so se norčevali iz njih,

³⁵ Primerjaj op. 7, poglavje Začetek življenja na novem domu.

³⁶ Glej risbo ognjišča št. 15.

češ da imajo luno na hlačah, zato so se upirali in neradi nosili zakrpane hlače.

Kljub temu da pri hiši ni bilo potrate, pa so bili urejeni in snažni.

K njim so hodili "na zornado" čevljarji, da so vsem popravili čevlje, tudi dekli in hlapcu (koloni so jim nosili popravljat čevlje na dom). Tudi "žnidar" je prišel, kadar je bilo treba kaj novega sešiti. Na dom so prihajali tudi loncevezi iz Rezije.

Otroci v glavnem niso imeli veliko igrac, čeprav so si jih želeli.

Na Bregu so v gospodarjevi hiši edini v vasi imeli v dvajsetih letih tega stoletja plinsko luč. Visela je v "hiši". Dekleta in žene s kolonskih hiš so zvečer hodile k njim, delat ročna dela, ki jih je učila mlada gospodinja, ker so imeli dobro razsvetljava. Po drugih prostorih so svetili s karbidovkami in petrolejkami.

Gospodarska poslopja, štalo in hleve so imeli na Bregu nižje od hiše, bilo je skrajno nepriročno in utrudljivo za tiste, ki so imeli opravka z živino.

1.8. HIGIENSKE RAZMERE PRI GOSPODARJEVIH

Za higienske razmere je bilo zlasti pomembno, da so pred hišo imeli "strešnico" - vodnjak s kapnico. Tudi oprema stanovanja kaže, da so pri gospodarjevih zelo skrbeli za higieno. V gornjem hodniku, kjer so bile spalnice, so imeli umivalnik, vrč vode in brisačo. Poseben umivalnik sta imela v spalnici mlada zakonca in tete. Gospodar si zob ni umival, tudi otroci ne. Le včasih so si jih drgnili z žajbljevimi listi. Mladi par pa je že uporabljal zobni krtački. Starejši se niso redno kopali. Otroke je mati redno kopala v kadi. Poleti je segrela vodo na soncu in jih skopala na terasi, pozimi v kuhinji. Glave si niso umivali pogosto, le parkrat na leto. Lase so si redno krtačili, očistili krtačo in postopek ponovili. Las, ki so odpadli, niso zavrgli. Zbirali so jih in jih spravljali v vrečko ali škatlo. Ko so prišle v vas Rezijanke, so jih zamenjali za lepe lasnice, sponke, glavnike ali kaj podobnega. Rezijanke so potem lase prodajale za lasulje. Lase so zbirala tudi dekleta iz kolonskih hiš. Za posebno prilžnost so se ženske nakodrale lase s posebnim železom, ki so ga segrele. Včasih so se tudi naskrivaj napudrale z belim borotalkom in si z ogljem namazale obrvi, da bi bile lepše. Šminke niso poznale. Rade so imele dišeče milo, da so lepo dišale.

Gospodarjeve hčere in "nevesta" so se vse učile o higieni v gospodinjski šoli. Otroci so nekaj o higieni izvedeli v šoli, kjer so po letu 1930 učili tudi te reči.

Vsak dan so si umivali obraz in roke, noge le po potrebi. Na stranišču so imeli straniščno školjko, odtok se je zapiral, da ni zaudarjalo. Zraven je bil vrč z vodo za splakovanje. V steno je bil zabit žebelj, na njem pa zataknjen časopisni papir za brisanje. Otroci so imeli kahlico na lesenem podstavku.

Zanimiv je tudi tale podatek: pripovedovalka se spominja, da so ženske, ki so npr. čakale na mašo pred cerkvijo, rade poklepetale. Ko je katero zatiščalo na malo potrebo, je kar sredi pogovora stopila nekoliko vstran, se malo razloračila in napravila lužico. "Nič se niso šikanirale". To je bilo tisti čas povsem naravno."

Moški so se brili enkrat na teden, ob nedeljah. Če je bil pri hiši kdo bolan, so mu večkrat zamenjali posteljnino, sicer so jo menjali enkrat na mesec.

V vas je vsake toliko časa prišel brivec, ki je obril moške in jih ostrigel; včasih je ostrigel tudi otroke.

Na obleko so zelo pazili. "Tamažno obleko" so takoj preoblekli, ko so prišli od maše. Tudi na čevlje so pazili. Če so šli daleč k maši, so obuli copate, pri kapelici pa so se preobuli v čevlje. Tudi po drugi svetovni vojni, ko so mladi

hodili na ples, so šli bos, ker so bile poti slabe; šele pred vstopom na plesišče so se obuli.

Omenili smo že, da so dvakrat na teden temeljito očistili stanovanje in enkrat na teden dvorišče. Za velike praznike: za božič, veliko noč in žegen je bilo veliko čiščenje celega stanovanja (očistili so posodo s pepelom in sodo, ognjišče, štedilnik, oprali zavese, preoblekli posteljnino...)

Za veliko žehto (to je bilo enkrat na mesec, pozimi pa na dva meseca) je gospodinja najela žene in hčere kolonov iz vasi, da so prale na dvorišču v škafih. "Žeha" je trala tri do štiri dni.

Perilo so dali močit čez noč v mlačno vodo, ki so ji dodali malo sode. Drugi dan se je perilo spralo, dobro namililo, dalo v škaf in prelilo s toplo vodo. Tako namočeno so pustili čez noč. Drugi dan so na gladkem perilniku perilo drgnili, ga ovili in še enkrat namilili. Spet so ga pustili tako čez noč. Naslednji dan se je perilo položilo v škaf po posebnem vrstnem redu: najprej rjuhe, spodnje moško perilo, potem žensko, moške srajce, prevleke, brisače in robčki. Čez vse to so dali staro rjuho in nato perilo prelili z lugom iz pepela (navadno bukovim ali od trt, kostanjev ni smel biti). Čeber je imel luknjo, ki se je odmašila, da so lug zajeli, ga še enkrat segreli in perilo ponovno prelili ter pustili čez noč. Tretji dan so perilo dobro oželi in ga nesli splakovat v potok. Nosili so ga na glavi na perilniku, podstavljenem s svitkom. Če je bila suša, so tudi s konjem vozili splakovat v Reko ali celo v Idrijo.

Kljub temu da so higieni posvečali dosti pozornosti, so tudi imeli težave zaradi mrčesa: poznali so ščurke, bolhe, uši, muhe, komarje. Pregarjali so jih na vse možne načine. Povsem odstraniti jih ni bilo mogoče.

Apno za beljenje so žgali sami doma, belili pa niso sami. Kuhinjske prostore so belili na eno ali dve leti, ostale bolj poredko.

OBOJESTRANSKI ODNOSI IN PRIMERJAVA STANOVANJSKE KULTURE KOLONA IN GOSPODARJA V ČASU MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO

Za osvetlitev odnosov med obema stranema je treba povedati nekaj o tem, kako so nastali koloni obravnavanega gospodarja.³⁷

Briške družine so bile številne, saj je bilo skoraj pri vsaki hiši pet do deset otrok. Ko so ti odrasli, je bilo težko dobiti delo zanje. Zlasti težko je bilo dobiti delo za sinove na majhnih kmetijah. Ko so postali fantje (pri štirinajstih letih), so začeli hoditi k velikim kmetom na dnino ali za hlapca. Dosti jih je ostalo neoženjenih. Nekateri so bili srečni, če so dobili od večjega posestnika nekaj zemljišča in hišo v najem, da so se oženili in ustvarili družino. Tako je nastala večina kolonov obravnavanega gospodarja. Znan je primer, ko je prišel fant prosit gospodarja, če mu da hišo in zemljo v najem, ker je imel nosečo dekle in bi si rad ustvaril dom. Gospodar mu je dal hišo in zemljo v Krasnem in ga rešil nepravilnosti. Neki drug njihov kolon je pri njih najprej delal kot hlapec, in ko je tudi njegovo dekle zanosilo, je tudi njemu dal gospodar hišo in zemljo v najem. Ker je bil brez vsakršnih sredstev za preživljanje, ga je gospodar tudi gmotno

³⁷ Primerjaj op. 7, poglavje, Kako so nastali naši koloni.

podpiral, ko je dobil dojenčka. Dal mu je kravo, seno in nekaj sto kilogramov koruze ter celo nekaj denarja, da je družina preživela do novega pridelka. Tretji koloni so nastali tako, da so sami prišli prosit gospodarja, naj jih odkupi, ker so bili preveč zadolženi. Nekateri mali kmetje so namreč raje, kot da bi obdelovali svojo zemljo, hodili na dnine in denar sproti zapili. Doma jim je zato kmetija propadla.

Neki drug kolon je bil strasten kvartač. Sčasoma se je tako zadolžil, da je moral prodati kmetijo. Kupil jo je gospodar, ki ga tu obravnavamo. Družina je ostala na kmetiji, in ker je bil starejši sin priden, delaven, mu je uspelo kmetijo zopet odkupiti.

Bilo je še nekaj primerov, ko so kmetije šle na dražbo, ker so bile preveč zadolžene. V takih primerih so Italijani radi kupili posestva, nanje pripeljali italijanske družine, naše ljudi pa odslovili. Gospodar seveda ni imel interesa kupovati tako zadolžene kmetije. Vendar so ga prizadeti sami hodili prosit za odkup. Kronistka navaja tudi primer, ko je gospodarja neki zadolžen kmet na kolenih prosil, naj on prevzame kmetijo, poplača dolgove in ga pusti na njej. Ponavadi je gospodar popustil in prevzel dolgove; večkrat je za to najel posojilo v banki.

Kolona, ki ga tu obravnavamo, je odkupil gospodar s celotnim posestvom in še s petimi drugimi kolonskimi družinami na dražbi od svojega sorodnika, kot smo že zapisali.

S kupovanjem zadolženih kmetij in še dveh večjih posesti so gospodarjevi zašli v finančne težave, ki so bile najhujše okoli leta 1930. Stanje se je izboljšalo, ko so v Soški dolini odprli tovarno cementa, kjer se je zaposlilo dosti delavcev, in se je vino lažje prodajalo.

Tudi drugi gospodarjevi koloni so nastali na podobne načine.

Kot smo povedali, je kolon moral dajati gospodarju 60 odstotkov mošta. Stroške za škropivo sta krila vsak pol. Zemljiški davek je plačal gospodar. Obvezno zavarovanje kolonov za nezgode in bolezni je plačeval gospodar, čeprav bi polovico zavarovanja moral plačevati kolon. Kolonu je gospodar popravil hišo. Če je kolon prišel pomagat gospodarju, mu je ta posebej plačal. Gospodar je kolonu pomagal tudi s tem, da mu je dovolil sekati drva v svojem gozdu.

Gospodar je bil do kolonske družine popustljiv; italijanski gospodarji so mu očitali, da kviri kolone.

Če pogledamo, koliko je bil kdo odvisen od koga, moramo ugotoviti, da je bil gospodar odvisen predvsem od kolonovega dela. Če je bil ta priden, je imel boljši pridelek in mu je dal več mošta. Kolonska družina je bila odvisna od gospodarjeve v celoti, saj je imela v najemu njegovo hišo in njegovo zemljo. Vendar gospodar, ki ga tu obravnavamo, ni nikdar odpustil nobene kolonske družine. To so koloni dobro vedeli. Glede odnosov med obojimi lahko rečemo, da so bili obojestransko dobri.

Če ob sklepu tega obdobja primerjamo stanovanjsko kulturo kolona in gospodarjevo, lahko ugotovimo, da je gospodar imel precej višji stanovanjski standard (po kvadraturi, številu prostorov, opremljenosti stanovanja in predvsem higienskih razmerah). Kolon v najeti hiši ni imel ravno nizkega stanovanjskega standarda. Vedeti moramo, da so v istem obdobju živeli v vaseh v Brdih tudi svojaki, lastniki zemlje, ki so imeli stanovanjske razmere tudi slabše

od kolonov. Tudi če primerjamo srednje in male kmete z alpskega območja³⁸ v istem obdobju, lahko ugotovimo, da so bili glede stanovanja v marsikaterem primeru na slabšem. Če primerjamo število postelj pri obeh glede na stanovalce, je pri gospodarjevih vsak stanovalec imel svojo posteljo, pri kolonu pa sta prišla dva stanovalca na eno posteljo. Kolonova družina je imela tudi večji stik z naravo, poleti so spali tudi na prostem, pozimi na seniku, ni bila začrtana ostra meja med domom in okolico. Glede stanovanjske kulture se največji razloček v naših dveh primerih kaže v higienskih razmerah. Kolonova družina resda ni imela kapnice in ne stranišča, toda nekateri drugi koloni v Brdih so si to sami uredili.

118 2. ČAS OD DRUGE SVETOVNE VOJNE DO LETA 1947

GOSPODARSKE IN DRUŽBENE RAZMERE

Ko se je začela druga svetovna vojna, so za kolone, ki so bili pod domačimi, slovenskimi gospodarji, veljali dotedanji pogoji. Davke je plačeval gospodar. Narodnoosvobodilni odbor pa je določil, da je narodni davek dolžan plačevati tudi kolon.³⁹

Že kmalu po kapitulaciji Italije se je med koloni začelo nasprotovanje oddaji polovice pridelka. S partizani so se dogovarjali, da bodo dali polovico njim, polovico pa bodo obdržali sami.⁴⁰ Začeli so govoriti tudi o odpravi kolonata. Narodnoosvobodilni odbor je novembra 1943 predlagal, naj bi začasno rešili vprašanje kolonov slovenskih gospodarjev z zadrugo. Sklenil je tudi, da bodo ob posest tudi tisti, ki zemlje ne obdelujejo sami. Že 1. 1943 so nekateri koloni postali lastniki kolonij v istem obsegu, kot so obdelovali dotedanje kolonije.⁴¹

Nemci so prišli v Brda septembra 1943. Narodnoosvobodilni svet je že septembra 1943 sprejel odlok o veleposestvih, s katerim so brez odškodnine razlastili vse veleposestnike tuje narodnosti, družbo Ente, italijanske banke, veleposestnike in narodne izdajalce. Razlaščno zemljo naj bi dobili agrarni upravičenci in mali kmetje. O vsem naj bi odločal ljudski glas. V seznam agrarnih interesov so spadali tudi koloni.⁴²

Slovenski veleposestniki v Brdih so večinoma podpirali narodnoosvobodilno gibanje in so bili narodno zavedni.

V Brdih je prišlo pri poskusu izvajanja odloka o razlastitvi veleposestev do trenj. Težko je bilo ločiti kolona od najemnikov.

Nekateri mali kmetje so odšli za zaslužkom v tujino in dali zemljo v obdelavo sorodnikom. Prihajalo je do hudega razburjanja med ljudmi.

Kmalu so organizirali zborovanje kolonov v Biljani. Sklenili so, da se ne bodo nikoli več uklonili gospodarjem. Grozili so, da bodo tistemu kolonu, ki bo oddal

³⁸ Primerjava stanovanjske ravni srednjega in malega kmeta za čas med obema vojnama na Kupljenku nad Bohinjsko Belo.

³⁹ V našem primeru pa se to ni izvajalo.

⁴⁰ Primerjaj op. 13, str. 93.

⁴¹ Prav tam, str. 94.

⁴² Prav tam, str. 91.

polovico vina, v kleti iztočili še ostalo. Gospodarji niso hoteli ničesar podpisati. Odpovedali so se popravilu kolonskih hiš.⁴³

V začetku avgusta 1945 so v Brdih ustanovili sindikat kolonov.⁴⁴

Zavezniki so poudarjali, da bodo, dokler se ne odloči o pripadnosti tega ozemlja, veljali italijanski zakoni. (Goriška Brda so do leta 1947 spadala pod cono A, pod zavezniško vojaško upravo.) Nekateri koloni so v tem času iz strahu in navade dajali več, kot se je dogovoril kolonski sindikat.⁴⁵

2.1. DRUŽINA KOLONOV IN NJIHOVE STANOVANJSKE RAZMERE

Razmere v kolonovi družini so bile v tem obdobju zelo težavne. Med vojno so se težko prebijali. Po kapitulaciji Italije je vnuk, ki je imel takrat šele sedemnajst let, odšel v partizane. Stara mati je bolehalo, hči pa je hodila okrog prodajat svinjino in perutnino ter vino, da je priskrbela hrano za družino. Drug vnuk je bil kurir pri partizanih, in ko so ga na italijanski strani ujeli, so ga poslali v internacijo. Po vojni se je vrnil domov bolan. Brat, ki je bil že prileten, se je med vojno poročil z nevesto, ki je prišla iz Gonarsa z dojenčkom. Po vojni se je za kratek čas odselil na njen dom na Hrvaško. Za delo je doma ostal le en vnuk, ki je bil bolan.

Do leta 1943, do kapitulacije Italije, so dajali gospodarju dajatve le od vinograda. Še tisto leto so se uprli in niso hoteli več dati vina, ki je pripadal gospodarju. Komandant bataljona NOO je namreč vsem razposlal okrožnico, da prepoveduje gospodarjem terjati dotedanji kolonov delež vina. Leta 1944 so organizirali paritetno komisijo, ki naj bi začasno reševala odnose med gospodarjem in koloni. Odtlej naj bi dajali še 30 odstotkov vina. Toda koloni s tem niso bili zadovoljni. Le s težavo in nejevoljo so dajali toliko ali celo manj, težko je bilo tudi izterjati od njih. Tako je bilo do leta 1946.

Čeprav je bilo v tem času čutiti nasprotovanje gospodarjem, so oni leta 1944 vzeli pod streho gospodarjevo družino, ki je ostala brez strehe nad glavo, ko so jim Nemci požgali dom na Bregu.

Leta 1945 je umrla stara mati. Gospodinjstvo je prevzela hči, ki je imela tri nezakonske otroke.

Ker so ti kraji takoj po osvoboditvi imeli dve oblasti (zavezniško in jugoslovansko), je bilo življenje še težje in nevarno. Po vojni bi morala dva fanta doslužiti vojaški rok, pa ga nista, ker ni bilo sankcij za to, zaradi nejasne ozemeljske pripadnosti. Mlajši zaradi bolezni ni bil v vojski.

Glede stanovanja je ostalo v tem obdobju vse po starem. Največja pridobitev oziroma izboljšanje stanovanjskih razmer je pomenilo to, da so leta 1946 Američani prinesli prašek diditi in z njim uničili ves mrčes, ki se ga poprej niso in niso mogli znebiti.

⁴³ Prav tam, str. 99.

⁴⁴ Prav tam, str. 98.

⁴⁵ Prav tam, str. 100.

16. Pogorišče na Bregu I. 1944 ♦ 16. Burnt-out house in Breg, 1944. (Copy from an original picture)
♦ 16. I resti della casa incendiata a Breg nel 1944

2.2. GOSPODARJEVA DRUŽINA

Gospodarjeva družina je že kmalu po začetku vojne izvedela za ustanavljanje ilegalnih protifašističnih organizacij. Maja 1942 so jih partizani, ko so bili pri njih doma, tudi seznanili s svojim programom. Niso prikrivali, da bodo veleposestva razlaščenca proti plačilu in da bodo odpravili kolonstvo. Dejstvo, da jih nameravajo razlastiti, je bilo zanje hudo breme. Ker so bili veliki sovražniki fašizma, so vseeno od takrat sodelovali s partizani. Ti so pogosto prihajali ponoči k njim po hrano. Prinašali so jim literaturo, ki naj bi jo oni razdelili med najbolj zaupne ljudi. To so s posebnim navdušenjem prebirali koloni, ki so si veliko obetali, saj se je povsod poudarjalo, da zemlja pripada tistemu, ki jo obdeluje. To se je že poznalo tudi v obnašanju kolonov: do njih so postali predrzni.

Maja 1943 sta bili starejša gospodarjeva hči in gospodinja, njena svakinja, organizirani v AFŽ (kot predsednica in tajnica). Po kapitulaciji Italije sta se partizanom pridružila dva vnuka (takrat sta imela 17 in 18 let). Njuna mati je po koncu vojne, ko je pisala spomine, zapisala: "Le zakaj greš, sem se spraševala. Za narodno osvoboditev? Tvegaš svoje mlado življenje. To je torej tvoj cilj? Ali je tudi tvojih tovarišev enak cilj? Ne. Njihov cilj je bil prisvojiti si zemljo in uničiti tebe. Ubogi otrok, ki tega še ne razumeš."⁴⁶

Kot je bilo že povedano, so dom na Bregu maja leta 1944 požgali Nemci⁴⁷ in ubili gospodarja, ker so sodelovali s partizani. V njihovi hiši je bil namreč štab

⁴⁶ Glej op. 7.

⁴⁷ Fotografija št. 16.

partizanskega bataljona. Domačim je takrat uspelo rešiti le živino. Vendar so jim Nemci kasneje pobrali tudi to, pustili so jim le eno kravo. Ostali so brez strehe nad glavo, brez pohištva, brez obleke. Sosedje so jih za nekaj časa vzeli pod svojo streho. Ženske so prenočevale pri sosedovih, moški na seniku, ki k sreči ni pogorel. Kuhali so najprej pri sosedih, živež pa so jim priskrbeli sorodniki. Čez nekaj časa so si ob pogorišču na pokriti terasi uredili improvizirano kuhinjo. Iz ruševin so izkopali ploščo štedilnika in štedilnik na novo pozidali. Pred zimo so ta prostor še obzidali, pridobili so eno sobo in na podstrešju uredili skrivališče - "bunker".

Kasneje se je družina razdelila. Obe samski hčeri sta se odselili v Biljano, ostali (sin z ženo in petimi otroki) pa v Drnovk. Tako naj bi ožja družina končno zaživela svoje samostojno življenje. Sin, ki je po očetovi smrti prevzel del posestva, se od nesreče, ki jih je zadela, ni opomogel nikdar več. V Drnovk se je odselil le stežka. Hotel je ostati na Bregu, čeprav tam ni bilo več mogoče živeti.

Šele leta 1947 so posest pokojnega očeta razdelili v šestih delih med dediče. Tisti dediči, ki so po tem letu prišli pod Jugoslavijo, so bili takoj razlaščeni, tistim, ki so bili v Italiji, pa so izplačali primerno odškodnino.

2.3. GOSPODARJEV DOM V DRNOVKU

Po katastrofi na Bregu se je ožja gospodarjeva družina leta 1945 preselila v Drnovk. Vendar je bila hiša v Drnovku⁴⁸ zasedena. V enem delu so stanovali koloni. V sobi v gornjem nadstropju je spala begunka z otrokom in možem. V veliki sobi, kjer so pred vojno imeli nastope sokoli, so vaščani prirejali ples. Povsod je bilo veliko navlake, vse je bilo strašno umazano. Okenska stekla so bila razbita in zamašena s cunjami. Omet je odpadal. Vrata so bila polomljena. Kuhinja je bila vsa črna, na tleh so cepili drva...

Koloni se niso hoteli izseliti iz njihove hiše. Uprli so se in jih žalili. Po pregovarjanjih se je gospodarjevim le posrečilo urediti en prostor v hiši, kjer so spravili jesenske pridelke in so lahko prespali. Kuhali so pri kolonski družini v sosedstvu, ki jo tu obravnavamo. Oni so jih bili pripravljeni vzeti k sebi, vendar so jih drugi ščuvali, naj ne pomagajo reakcionarjem. Gospodinji, kolonova in gospodarjeva, sta kuhali vsaka zase na skupnem ognjišču. V Drnovku so gospodarjevi morali prestajati vseh vrst podtikanj in objestnih poniževanj. Vdrli so jim v sobo in zmetali po tleh vsa živila, nekajkrat so jim vse znosili iz edine sobe, ki so jo imeli v Drnovku, in v njej priredili ples.

Koloni jim niso hoteli dajati dajatev. Takratna oblast jim je celo naložila velik davek, ki ga je pobiral krajevni odbor in ki ga kot pogorelci ne bi bili dolžni plačati. Preživljali so hude čase, obdani so bili s sovražniki, ki so jih hoteli uničiti. Edino, kar jih je takrat reševalo, je bilo to, da so pred drugimi v tej okolici sodelovali s partizani in da so bili v dobrih odnosih z njimi.

Z oskrbo so bile hude težave. Za obleko in tudi za živež so si pomagali z zamenjavo. Hči je peš nosila v Krmin žganje in kostonj in ju zamenjavala za sol, riž, sladkor, olje. Tudi to ni šlo zlahka, ker je bilo prepovedano. Njive so s težavo obdelovali, saj so ostali brez vprežne živine in brez delovnega orodja, pa tudi delovnih rok je bilo takrat malo. Zato je bilo treba iskati pomoč pri drugih ljudeh, kar pa je bilo zelo težko.

Po koncu vojne so se koloni iz hiše v Drnovku izselili. Gospodarjevi so tedaj lahko za silo prenovili stanovanje. Kupili so nekaj opreme, posode in posteljnine.

17. Drugi dom nekdanjega gospodarja kolonov v Gornjem Drnovku (Delovni posnetek z montažo, I. Keršič, l. 1990) ♦ 17. The second home of the landlord in Goranji Drnovk. (Photomontage of field shot by I. Keršič, 1990) ♦ 17. La seconda casa dell'ex proprietario di coloni a Gornji Drnovk (Montaggio di foto di lavoro, I. Keršič, 1990)

V banki so najeli posojilo. Jeseni pa so začeli sekati in prodajati drva. Najeli so delavce. Kuhala jim je mlajša hči v improvizirani kuhinji na Bregu. Z njo je na Bregu ostal tudi oče.

V Drnovku je kuhala in vodila dela mati. Z njo je bil še najmlajši sin.

Najeli so zidarje, mizarje in mojstra, da je sezidal štedilnik. Do božiča so prenovili kuhinjo. Postavili so jo v prostor levo od vhoda, ker je v "žbatafurju" imela kuhinjo kolonska družina. Opremo za kuhinjo so jim pomagali preskrbeti sorodniki, ki so bili dvolastniki in so lahko trgovali z italijansko stranjo.

Kuhinja je bila za tiste čase moderna, svetla, roza barve. Pred vhodom v "šporčo", v kateri so pomivali posodo, je bila ena vitrina, levo od vrat druga, manjša, v njej so imeli posodo. Štedilnik je bil prislonjen k steni nasproti vhodnih vrat. Med okni je bila delovna miza, sredi prostora je stala jedilna miza s stoli. Na steno so za okras obesili štiri tihožitja, ki jih je naslikala starejša hči.

Gospodinjinina sestra jih je preskrbela s starim šivalnim strojem, tako da so doma lahko sami šivali obleke.

V letih 1945 in 1946, ko so bili še pod zavezniki, so jim koloni dali zadnji delež vina. Bilo ga je malo, ker so bili med vojno vinogradi slabo obdelani in niso bili gnojeni, zato so malo rodili. Od drugega pridelka niso dobili nič.

V drugem obdobju so se medsebojni odnosi zelo poslabšali. Koloni so postali izzivalni. Uprli so se dajatvam, ker so bili prepričani, da so za njihovo revščino krivi le gospodarji.

3. ČAS OD LETA 1947 DO SEDEMDESETIH LET 20. STOLETJA GOSPODARSKE IN DRUŽBENE RAZMERE

V coni B so v letih 1945 in 1946 že odpravili kolonat in dali zemljo kolonom, v nekdanji coni A pa po letu 1947 niso razdelili zemlje kolonom, ker je prevladala že drugačna politična usmeritev, in nastale so zadruge. Svobodne kmete pa je nova oblast tako bremenila z davki, da je v marsikateri hiši prišlo do rubeža premičnin. Po priključitvi je večina kolonske zemlje in hiš prišla v državno last. Koloni so morali obvezno stopiti v zadrugo. Večje kmete so prisilili k vstopu v zadrugo z visokimi davki in tako, da jim niso dali nakaznic za blago. V upravnem odboru zadruge so bili nekdanji koloni.

Kmetijske obdelovalne zadruge (KOZ) so po letu 1950 in največ v letih 1954 in 1955 ukinjali. Zemljo so zaradi nerentabilnosti deloma razdelili kmetom in nekdanjim kolonom. Iz najboljšega zemljišča so oblikovali kmetijsko posestvo na Dobrovem.

Kmetom so dodelili večino zemlje prav tam, kjer so jo imeli pred ustanovitvijo KOZ, koloni pa so jo dobili tudi drugod.⁴⁹

Po drugi agrarni reformi so kmetje lahko dobili največ 10 ha obdelovalne zemlje.

Gospodarske in družbene razmere so se začele izboljševati šele po letu 1955, ko so odprli meje in je bil možen pretok blaga. Po ustanovitvi posestva na Dobrovem je bila dana tudi možnost zaposlitve za tiste z manj zemlje.

3.1. DRUŽINA BIVŠIH KOLONOV

Družina se je tedaj precej osula. Prva hči z enim otrokom se je kmalu po vojni odselila. Leta 1949 je umrla druga hči, mati treh fantov.

Po priključitvi k Jugoslaviji je bilo življenje še težje. Leta 1949 so šli v zadrugo. Eno leto so se temu upirali, potem ni šlo drugače. Takrat je bila "črna mizerja". "Zadružnik je biti slabše kot kolon, zadružnik ne ve kaj dela," je leta 1953 v Brdih zapisala raziskovalka izpoved nekega kolona.⁵⁰

Tisti, ki so bili v zadrugi so dobili olje, meso, sladkor. Tisti, ki niso šli vanjo, so imeli hude obvezne oddaje in so trpeli pomanjkanje. Za hrano so dobivali "tesere" - karte.

Leta 1949, po materini smrti, se je poročil eden izmed sinov, in sicer z nevesto, ki je bila tudi iz kolonske hiše. Skromen dom sta si uredila v bivši kolonski hiši, ki je bila takrat državna last. Niso je mogli nič preurejati. Ko so se jima začeli rojevati otroci, kar pet zapovrstjo, tri dekllice in dva fanta, je bilo življenje še zlasti težko. Vode še vedno ni bilo v hiši, kapnice si niso naredili, tudi stranišča ne. Kuhali so še vedno na ognjišču. Stanovanjske razmere, vsaj kar zadeva higieno, so bile mizerne.

Leta 1954 je umrl starejši brat. Takrat doma niso imeli niti rjuhe, da bi ga zavili vanjo, kot je bila navada. Morali so jo prinesiti sosedovi.

⁴⁸ Fotografija št. 17.

⁴⁹ Primerjaj op. 13, str. 98-106.

⁵⁰ Marija Jagodic, Zapiski s terena 10 - Goriška Brda, inv. št. 30, str. 26, 27. Arhiv SEM-a.

Leta 1955 so po Zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji v LRS nekdanji koloni dobili v last hišo in gospodarska poslopja, ki so jih imeli prej brezplačno v najemu, in 2,5 ha obdelovalne zemlje.⁵¹

Mlada zakonca sta dobila v last bivšo kolonsko hišo, v kateri sta stanovala, prejšnji skupen dom je dobil v last brat, ki je bil bolan. Slednji je dobil poleg hiše še hektar zemlje, ki sta jo zaradi njegove bolezni imela pravico uporabljati mlada zakonca. Ker bolnik ni mogel skrbeti zase, mu je kuhala bratova žena. Po njegovi smrti sta dobila v last tudi to bivšo kolonsko hišo s pripadajočimi gospodarskimi poslopji in zemljo.

Strica, ki se je resigniran vrnil s Hrvaškega brez žene, so nastanili v neko sobo proč od doma. Tudi zanj naj bi skrbela nečakova žena.

Do konca petdesetih let so prali še po starem. Na ognjišču so v kotlu skuhalo lug iz pepela in perilo prali z njim. Splakovat so ga nosili na studenec. Otroke so kopal v škafu.

Molitev so po vojni povsem opustili. Tudi k maši niso več šli. Mlada sta se dosti kasneje poročila tudi cerkveno.

V petdesetih letih so popravili hišo, v kateri je bival bolni brat. Popravili so streho, povečali okna, popravili pod. Mlada družina si je kasneje kupila tudi star štedilnik. Še vedno pa v hiši niso imeli vode in ne stranišča.

Od leta 1960 do leta 1969 sta se mlada dva zaposlila na državnem posestvu. Žena je molzla krave, mož je krmil živino. Otroci so hodili v šolo in vsi, razen mlajšega, ki je prizadet, končali osnovno šolo.

Leta 1968 so začeli graditi novo hišo. Od države so kupili vinograd (bivši gospodarjev) in tam zakoličili. Najeli so posojila. Hiša je zrasla v treh letih. Zivljenje vseh družinskih članov se je podredilo zidavi. Dosti dela so opravili sami.

Od leta 1970 do 1975 se je mož zaposlil v kleti na Dobrovem kot čuvaj. S prihranki sta zakonca dokupovala zemljo, tako da je imajo sedaj, po izjavi lastnika, 8 ha samih vinogradov. Grozdje prodajajo v klet na Dobrovo. Poleg vinograda so se vsa leta ukvarjali tudi z živinorejo, ki ni rentabilna, ker morajo predaleč po krmo (na Sabotin in v Zapotok). Ko je odrasel starejši sin, so kupili prvi traktor, nato še tri.

Leta 1972 so se v novo hišo preselili bivši kolon z ženo in obema sinovoma ter mlajša hči z družino. Značilno je, da so se njihova dekleta poročila zelo mlada (še pred dvajsetim letom). Dve hčeri sta se poročili še pred selitvijo v novo hišo. Ena je ostala v bivši njihovi kolonski hiši, druga se je omožila v sosednjo vas.

V novi hiši so imeli dvoje ločenih gospodinjestev. V spodnjih prostorih je stanovala hči z družino, ki si je kmalu v sosedstvu zgradila lastno hišo. Zgoraj so stanovali starši s sinovoma.

Sredi sedemdesetih let se je poročil starejši sin in prevzel kmetijo. Stanovanje si je uredil v gornjem nadstropju, mati in oče ter sin, ki je bolan, so se preselili v stanovanje, kjer je prej bivala hči z družino.

Tudi starejša hči, ki je bivala v bivši kolonski hiši, je medtem sezidala novo hišo v sosedstvu. Staro kolonsko hišo so prodali.

⁵¹ Iz hišnega arhiva kolonove družine. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

Velik razmah graditve in urejenost hiš, ki so jih po šestdesetih letih zgradili v Brdih bivši koloni, je neki Bric komentiral takole: "Brici smo garači. Čeprav je tu vse hribovito, je zemlja vsa obdelana. Treba pa je priznati, da bi bila Brda bolj zadaj, če ne bi bilo potresa. Tudi v Italiji so bili koloni, pa nimajo tako novih hiš kot tukaj. Bajte so tam vse zapuščene."

3.2. NOVA HIŠA BIVŠEGA KOLONA

Hiša je precej velika, njena prvotna bivalna površina je merila ca 260 m. Po potresu leta 1976 so zgradili še prizidek ter pridobili v zgornjem nadstropju še dve sobi in v spodnjem dve. V prvem nadstropju bivajo sin z ženo in dvema otrokoma.

Tu je kuhinja, dnevna soba, tri sobe in kopalnica s straniščem ter dve sobi v prizidku. Kuhinja je moderno opremljena s kuhinjskimi elementi, hladilnikom in štedilnikom na električno in plin ter mizo in stolom.⁵² Jedilnica ima rustikalno mizo s šestimi stoli, stene krasijo ura ter slika Bleda in poslikani krožniki z jugoslovanskimi mesti. Dnevna soba je najbolj reprezentančno opremljena.⁵³ Vzdlolž ene stene je velika knjižna omara, kjer so tudi televizija, radio, steklenice, predmeti s kristala, poročna darila (še v škatlah). Trošed in fotelja so oblečeni v žamet. S stropa visi "beneški lesteneč" iz brušenega stekla. Za okras imajo rože v loncih. Na hodniku stoji šestdelna stenska omara, po stenah so obešene lovske trofeje. (Oče se ukvarja z lovom). V kuhinji in veži imajo po tleh keramične ploščice, po sobah je parket. Ena soba je opremljena s petdelno omaro, posteljo, psiho in šivalnim strojem. Za stensko okrasje imajo umetne rože. V drugi sobi so kavč, dva fotelja, omara in miza. V tretji sobi je petdelna omara, psiha, dvojna postelja, dve nočni omarici, po stenah visijo nabožne slike, ob posteljah sta preprogi. Za okras imajo sobne rastline (fikus). Pohištvo v vseh sobah je temno furnirano. Zavese so iz sintetičnega blaga in po vseh sobah segajo do tal. V prizidku so še kopalnica z italijanskimi ploščicami, bidejem, straniščem, banjo, lavabojem in pralnim strojem ter še dve sobi, ki sta podobno opremljeni s težkim temno furniranim pohištvom kot sobe, opisane zgoraj.

V pritličju, kjer stanujejo starši z bolnim sinom sta razporeditev prostorov in oprema podobni. Imajo dve spalnici, kuhinjo, jedilnico, dve shrambi (eno za čevlje), kopalnico in dolg hodnik. Za stensko okrasje imajo tu gobeline s cvetličnimi motivi. V hiši sta tudi dve garaži. Na podstrešju je velik prostor za spravilo pridelkov.

Po potresu leta 1976 so dobili ugodne kredite, tako so hiši dodali prizidek in garažo. Kmalu potem so napeljali še centralno ogrevanje.

Hiša je krita s korci, na oknih imajo plastične rolete. Na vrtno stran je velik balkon s kovinsko ograjo.

Nova hiša ni prilagojena načinu življenja stanovalcev, ki so kmetje. Povsem so pretrgali s tradicijo v oblikovanju stanovanja, tudi za ceno lastnega udobja v njej. Ne samo po funkcionalnosti, tudi po dimenzijah, je izkoriščenost prostorov majhna. Življenje večji del poteka v kuhinji, vsaka družina poleg tega uporablja še po dve spalnici (zakonca in otrok(c)), ostali prostori so redko v rabi. Tudi sanitarnih prostorov še niso povsem posvojili (zlasti bideja). Reprezentančno dnevno sobo redko uporabljajo zase. V žamet oblečeni fotelji so namenjeni bolj očem kot rabi. Izboljšave v stanovanjski kulturi služijo v prvi vrsti statusni promociji. Nekdanji kolon je z veliko hišo hotel že navzven pokazati svoj

⁵² Fotografija št. 18.

⁵³ Fotografija št. 19.

18. Kuhinja v novi hiši bivšega kolona. (Foto I. Keršič, l. 1990) ♦ 18. The kitchen in the new home of the former *colono* (Photo by I. Keršič, 1990) ♦ 18. La cucina nella nuova casa dell'ex *colono* (Foto I. Keršič, 1990)

19. Del dnevnice v novi hiši nekdanjega kolona (Foto: I. Keršič, l. 1990) ♦ 19. Part of the living-room in the new home of the former *colono*. (Photo by I. Keršič, 1990) ♦ 19. Parte del soggiorno nella nuova casa dell'ex *colono* (Foto I. Keršič, 1990)

spremenjeni status. Pri gradnji in opremlitvi hiše se je zgledeval po mestnem stanovanju, vendar je njegov način bivanja v njej povsem drugačen.

3.3. DRUŽINA BIVŠIH GOSPODARJEV KOLONOV

Po priključitvi k Jugoslaviji je bila tej družini prva skrb, da otroci naredijo šole in pridejo do poklica. Starejši sin je sklenil, da bo nadaljeval šolanje na kmetijski šoli, ki ga je med vojno zaradi odhoda v partizane prekinil. Tudi po vojni ga ni mogel dokončati, ker so ga zaprli. Starejša hči je šla na učiteljske v Tolmin, najmlajši sin je obiskoval gimnazijo. Mlajša hči si je želela postati otroška negovalka, vendar zaradi slabih političnih informacij o njej s terena, ni bila sprejeta v šolo. Zato se je, po privatno opravljeni nižji gimnaziji, vpisala na administrativno šolo. Leta 1949 je pobegnil od doma srednji fant. Sodeloval je namreč pri požigu starega gradu v Vipolžah, v katerem je imela zadruga svoje skladišče. Leta 1951 je odšel z doma najmlajši sin, ker ni prenesel krivic, ki so jim jih prizadejali bivši koloni in oblast, in ker ni hotel, da bi starši tako garali, da bi mu omogočili šolanje.⁵⁴

Ker niso hoteli stopiti v zadrugo, so imeli veliko težav. Hoteli so jih izseliti. Rešil jih je predsednik zadruge, bivši kolon, tako da jih je vpisal v zadrugo in hkrati oblastem zagotovil, da niso reakcionarji.

Leta 1948 so začeli izvajati agrarno reformo. Takrat so jih razlastili in jim pustili 45 ha zemlje.⁵⁵ Zemlja, ki so jo obdelovali koloni, je ostala tudi po agrarni reformi last gospodarjev, a koloni niso hoteli več dajati najemnine; gospodarjem so grozili, če so hoteli prodati zemljo.

Leta 1949 so bili razlašeni kot veleposestniki - nekmetje z vsem premoženjem. Ko so dokazali, da se preživljajo le s kmetijstvom, so jim pustili slabega 2,5 ha zemlje, hišo in gospodarsko poslopje, do česar so imeli pravico tudi nekmetje. Odpeljali so jim konje, vozove, orodje, pridelek, ki so ga sami pridelali. Vaščani zadružniki so si lastili njihove štale, hleve in orodje.

Po drugi agrarni reformi jim je pripadalo 10 ha obdelovalne zemlje in gozd.⁵⁶

Vsa ta leta so krajevne oblasti ravnale samovoljno, jih po krivem obdolževale in povzročale številne krivice. (Nalagali so jim več davkov kot drugim, oddati so morali vola, prašiča, za udarniška dela so bili prvi na vrsti, hoteli so jih izseliti, dokazovali so jim, da niso kmetje...). Poslušati so morali obtožbe: "Reakcionarji, kulaki - vi zavirate pot v socializem!" Pod pritiskom so morali leta 1949 stopiti v zadrugo. Gospodinja je morala tam rediti prašiče. Njihovo štalno so napolnili z zadružno živino, dvorišče so založili z orodjem in drugo navlako. Do njih so se obnašali skrajno izzivalno.

Predsednik krajevne partijske organizacije je sklical njihove kolone in jim dal podpisati izjavo, ki jo je sam sestavil. V njej je navedel lažne podatke, da so jih lahko razlastili kot nekmete. Čeprav so koloni vedeli, da trditve v izjavi niso resnične, so jo podpisali. Za to je gospodinja izvedela od bivšega kolona (čigar družino tu obravnavamo) nekaj dni pred njegovo smrtjo, ker se je zavedal, da so jim napravili veliko krivico.⁵⁷

⁵⁴ Glej op. 7, Pismo najmlajšega sina staršem. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

⁵⁵ Iz hišnega arhiva gospodarjevih. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

⁵⁶ Iz hišnega arhiva gospodarja O. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

⁵⁷ Glej op. 7.

20. Interier prenovljenega doma nekdanjega gospodarja v Drnovku - del sprejemnice z ognjiščem
 ♦ 20. Interior of a renovated home of the former landlord at Drnovk - part of the receiving room with the open hearth (copy from an original picture) ♦ 20. Interno della casa di Drnovk, ricostruita dall'ex padrone - parte del soggiorno con il focolare (Riproduzione)

Gospodar, oče družine, je bil vsa leta po vojni bolan. Leta 1956 je umrl. Leta 1957 se je poročil najprej najstarejši sin, za njim pa kmalu še obe hčerki, ki sta se v petdesetih letih tudi odselili z doma.

3.4. DOM BIVŠEGA GOSPODARJA

Po priključitvi k Jugoslaviji si je družina še z večjimi težavami urejala dom v Drnovku. Hiša je bila velika (tloris okrog 300 m) in bila je starejša od tiste, ki so jo imeli na Bregu. Zahtevala je veliko popravil in torej tudi denarja.

Še vedno so se oskrbovali z vodo iz obeh vodnjakov, "strešnic", ki so si ju uredili na dvorišču in na vrtu. Vodovod so v Drnovku naredili z udarniškim delom šele v letih 1948/49, elektriko pa so napeljali že Italijani pred drugo svetovno vojno.

V pritličju so v tem obdobju podrli predelne stene, narejene med prvo svetovno vojno za potrebe vojaške bolnice, ki je bila v tej hiši. Kuhinjo so popravili in opremili že pod zavezniki. Za njo je bila "šporča" in shramba z omaro za živila in mizo. Od tod se je prišlo v prostor, kjer sta bila krušna peč in v kotu kotel, v katerem so kuhali za prašiče in lug za žehto. V tem prostoru so pozimi tudi prali (poleti so na vrtu). Zunaj hiše je bilo na levi stranišče na štrbunk, a ga niso dosti uporabljali. Na desni strani hodnika so imeli dve shrambi za meso. Tu so stale omare z zamreženimi vrati - "moščarji". Desno od vhoda sta bili "hiša" in sprejemnica.

Ko je bila mlajša hči v petdesetih letih v službi v Gorici, je stanovala pri družini mizarja iz Solkana. Ta mizar jim je iz domačega lesa poceni izdelal vitrino za sprejemnico in stole ter garderobno steno na hodniku. V sprejemnici so imeli staro raztegljivo mizo. Desno od sprejemnice je bila klet za vino. Pred njo so bili "podstreh" - prostor za vozove, poleg še svinjaki in štala.

21. Interior prenovljenega doma nekdanjega gospodarja v Drnovku - del sprejemnice z mizo in klopmi ♦ 21. Interior of a renovated home of the former landlord at Drnovk - part of the receiving room with a table and benches (copy from an original picture) ♦ 21. Interno della casa di Drnovk, ricostruita dall'ex padrone - parte del soggiorno con il tavolo e le panche (Riproduzione)

V spodnjem delu stanovanja so imeli po tleh kamnite plošče, v zgornjem nadstropju je bil ladijski pod. Gospodinja je imela hišo vedno snažno. Na mizi sta bila vedno prt in cvetje. Tudi okna so krasila rože.

Največje spremembe v notranji opreми hiše so se dogajale po letu 1957, ko se je poročil starejši sin, ki je tudi prevzel nasledstvo. Prodali so senožet, da so krili stroške poroke in dali k mizarju v Solkanu izdelati novo spalnico. Polovico stroškov zanjo je plačala nevestina družina. Nevesta je z balo k hiši prinesla tudi zavese, ki jih prej v zgornjih prostorih niso imeli.

Njena bala je vsebovala: 12 rjuh za dvojno posteljo (okrašene z ročnim delom), 12 rjuh za dvojno posteljo (navadnih), 24 rjuh za enojno posteljo, 24 prevlek za blazine, 2 pregrinjali za dvojno posteljo, 1 okrasno blazino, 4 bele prte za 6 oseb (okrašene z ročnim delom), 1 bel prt za 12 oseb, 2 bela prta za 6 oseb, 1 barvast prt, 5 prtičev (okrašenih z ročnim delom), 24 kuhinjskih krp, 18 velikih brisač, 12 manjših brisač. Od oblek pa: 6 spodnjih majic z rokavi, 6 spodnjih majic brez rokavov, 12 platnenih nočnih srajc, 12 modrcev, 3 delovne halje, 2 nočni halji, 5 predpasnikov, 2 kostima, 4 obleke, 4 torbice, 24 ženskih robčkov, 24 moških robčkov ter kuharske knjige in priročnike.⁵⁸

Spalnica je bila temna, furnirana, orehova. Sestavljale so jo: štiridelna omara, psiha z ogledalom, dve nočni omarici, predalnik in dvojna postelja.

V gornjem nadstropju so bile tri večje sobe in tri manjše. Na koncu hodnika je bil lijak, ki je imel speljano odvodno cev. Zraven je stal vrč z vodo in obešalnik za brisačo ter zrcalo. Tam so se umivali vsi družinski člani. V začetku pregrajenega

⁵⁸ Podatke je prijazno dala gospodarjeva žena in se ji na tem mestu najlepše zahvaljujem.

hodnika v nadstropju je bilo pomolno stranišče z odvodom v greznico. V njem je bil po tleh kamen, stranišče pa je bilo leseno, z lesenim pokrovom. Imelo je majhno okno.

Poleg spalnice mladega para je bila spalnica staršev, ki so jo kupili v prejšnjem obdobju in smo jo že opisali. Spalnica, v kateri so spala dekleta, preden so odšla od doma, je bila opremljena z dvema posteljema in vzdano stensko omaro. V sobi je bila tudi skrinja. V tej sobi je nekaj let, skupaj z domačima dekletoma, spala tudi dekla.

Hlapec, ki so ga posvojili, da ga drugi ne bi ščuvali, naj odide od gospodarjev, da ne bo več hlapec, je imel sobo v prvem nadstropju, opremljeno s starim pohištvom iz nevestinega doma: posteljo, nočno omarico in stensko omaro.

Ena soba je bila opremljena v bidermajerskem stilu. To pohištvo so dobili od sorodnice, ki so jo na stara leta vzeli na stanovanje in zanjo skrbeli do njene smrti. Eno sobo so opremili s pohištvom v altdeutsch stilu, ki so ga tudi dobili od sorodnikov.

Na hodniku je bil kropilnik. Ko so šli spat, se je vsakdo prekrizal z blagoslovljeno vodo.

Za stensko okrasje so imeli slike, ki jih je naslikala domača hči. V hiši je bilo tudi več razpel.

V sedemdesetih letih so pohištvo v kuhinji nadomestili z visečimi kuhinjskimi elementi in zidan štedilnik z emajliranim štedilnikom na drva, ki so ga kupili v Italiji. Sredi šestdesetih let so iz Italije pripeljali tudi pralni stroj.

Ob koncu šestdesetih let so v prvem nadstropju naredili kopalnico. Pri tem so jim z denarjem pomagali sorodniki tete, ki je zadnja leta preživela pri njih. Opremili so jo z litoželezno banjo (in jo obzidali s keramičnimi ploščicami), umivalnikom, omarico z ogledali, bidejem, straniščem in omaro za brisače.

Ogrevali so le eno sobo.

V sedemdesetih letih so v "žbatafurju" na novo uredili ognjišče,⁵⁹ stari štedilnik, ki ga je med vojno uporabljala kolonska družina, pa odstranili. Ognjišče so zakurili za večje praznike. Takrat so tudi nadomestili kamnite plošče na tleh v pritličju z italijanskimi keramičnimi ploščicami. Kuhinjo so preselili na desno stran od "hiše", ker je bilo to bolj praktično. Po vojni so z višanjem standarda tudi počasi nadomeščali železno in zemljeno posodo z emajlirano.

Vsa leta po vojni so hišo opremljali tudi s starim pohištvom.⁶⁰ Kot smo že povedali, so ga nekaj dobili od sorodnikov, nekaj pa so ga odkupili, ko so ljudje, stare kose (vinkla, sklednik, omara...) nadomeščali z novimi. Tudi zato, ker so med vojno, ko jim je pogorel dom, ostali brez vsakršnega pohištva, jim je to staro pohištvo nekaj pomenilo in so nasploh imeli drugačen odnos do vsega starega.

O njihovem drugačnem odnosu do stanovanjske opreme govorijo tudi vsi dekorativni predmeti v stanovanju. Zavese je npr. gospodinja izdelala sama iz platna in jih okrasila z ročno izdelanimi kvačkanimi vložki. Njihov dom so krasile slike, ki jih je naslikala starejša hči. Sami so se lotili tudi izdelave lestenca iz rogovja. Dom je vedno krasilo tudi polno rož.

⁵⁹ Fotografija št. 20.

⁶⁰ Fotografija št. 21.

MEDSEBOJNI ODNOSI IN PRIMERJAVA STANOVANJSKE KULTURE
OBEH OD LETA 1947 DO SEDEMDESETIH LET 20. STOLETJA

Če primerjamo, koliko je bil kdo odvisen od koga v tretjem obravnavanem obdobju, lahko sklenemo, da je postala odvisnost bolj enostranska. Pomoč je potreboval predvsem bivši kolon od bivšega gospodarja. Ni se znal samostojno odločati in ni bil kos različnim novim zadolžitvam, ki mu jih je prinašalo življenje in čas (pisanje prošenj, razna administrativna opravila itd.).

Pri opisanih stanovanjskih razmerah gre na eni strani za izboljšave v stanovanju, ki pomenijo v prvi vrsti statusne simbole. Nova hiša bivšega kolona ni prilagojena njihovem načinu življenja. Pretežno se ukvarjajo s kmetijstvom, hišo pa so si zgradili po zgledu mestnih stanovanj. Na drugi strani gre za staro stavbo, ki so si jo opremili bivši gospodarji kolonov z drugačno kulturo. Njihova kulturna drugačnost se med drugim kaže tudi v odnosu do starega pohištva. Hišo so si opremili z vsepovsod nabranimi kosi pohištva, tudi s tistimi, ki so jih nekdaj imeli koloni v svojih hišah in so jih po drugi svetovni vojni zavrgli. Njihova hiša kaže tudi poseben odnos stanovalcev do vsega lepega. Posebno vrednoto jim pomeni okrasje, ki so ga družinski člani izdelali sami.

131

V stanovanjski kulturi je torej, poleg načina ureditve stanovanja, pomembna tudi stanovalčeva sposobnost, da prilagodi obliko stanovanja sebi in svojemu načinu življenja. Od tega je odvisno tudi počutje stanovalcev v hiši. V naših dveh primerih se vidi, da je bivši gospodar znal oblikovati stanovanje po svoji želji in potrebi, medtem ko je bivši kolon le šablonsko prevzemal stanovanjske dobrine in se v lastnem stanovanju ne počuti domače.

Raziskovanje stanovanjske kulture izbranih dveh primerov v časovnem razponu šestdesetih let je tudi pokazalo, da se stanovanjske navade spreminjajo počasi in da se počasi ustvarja tudi drugačna stanovanjska kultura.

SKLEPNE MISLI

Ob sklepu lahko ugotovimo, da je gospodarjeva posest rasla v obdobju med obema vojnama, ko je gospodaril stari oče. Tedaj je kupil dve večji posestvi in več propadlih kmetij in se s tem tudi precej zadolžil. Kljub temu da jim je dom med drugo svetovno vojno do tal pogorel, je gospodar vsem šestim potomcem zapustil dediščino, ki naj bi jim omogočala dobro osnovo za življenje. Zaradi spremenjenih družbenih razmer v povojnem času, ko je institucija kolonata propadla, je prvorojenemu sinu, kateremu je kupil zadolženo posestvo v Drnovku, komaj uspelo ohraniti hišo in precej zmanjšano posest z desetimi hektari zemlje (zemljiški maksimum).

Po drugi strani pa iz navedenih virov o načinu življenja kolonske družine razberemo, da je bilo njihovo življenje med obema svetovnima vojnama precej skromno. Glede stanovanjskih razmer sicer niso bili na najslabšem, še zlasti ne, ko so imeli v najemu dve kolonski hiši. Gospodarsko se niso mogli povzpeti tako visoko, da bi se odkupili. (Nekaterim kolonom je namreč v tem času to uspelo.) Vzroke za takšno stanje je treba iskati predvsem v neurejenih družinskih razmerah. V povojnem času je potomcu iz tretje generacije kolonske družine uspelo, da se je povzpел do socialnega statusa, ki mu je omogočil, da je zgradil novo veliko hišo in postal lastnik osmih hektarov zemlje.

Glede stanovanjske kulture, ki je v ospredju pričujočega opisa, lahko ugotovimo, da je imel gospodar v prvem obravnavanem obdobju precej višjo stanovanjsko raven kot kolon (po kvadraturi, številu prostorov, opremljenosti stanovanja in predvsem higienskih razmerah). V tem istem obdobju kolonska družina ni imela povsem nizkega stanovanjskega standarda. V tistem času so v vaseh v Brdih živeli tudi svojaki - kmetje, ki so bili sicer lastniki zemlje, stanovanjske razmere pa so imeli večkrat tudi slabše od kolonov, ter dninarji, ki so bili brez zemlje in so bili glede stanovanjskih razmer praviloma na slabšem od kolonov, in reveži, ki niso imeli ne zemlje ne doma in so beračili od hiše do hiše.

Pri tem moramo izvzeti splošno dejstvo, da je imel kolon bivališče v najemu le za določen čas (po pogodbi le za eno leto), v obravnavanem primeru se je namreč najemniška pogodba podaljševala iz roda v rod. Leta 1938 so gospodarji dali kolonovi družini s pogodbo v najem še eno izpraznjeno kolonsko stanovanjsko hišo v soseščini s kmetijo vred. Stanovanjski standard se jim je s tem bistveno izboljšal.

V drugem časovnem obdobju se kolonovi družini stanovanjski standard ni spremenil, družina gospodarja pa je potem, ko so Nemci leta 1944 požgali njen dom na Bregu, morala nekaj časa gostovati pri kolonu in si na novo urejati in opremljati dom v Drnovku.

V tretjem obdobju, to je po letu 1947, ko so v času radikalnega preobrata v družbi na makro ravni hoteli zabrisati socialne razlike, se na eni strani nadaljujejo tradicionalne stanovanjske razmere bivšega gospodarja, na drugi pa zraste nova stanovanjska hiša bivšega kolona. Slednji je povsem prekinil s tradicijo v oblikovanju stanovanja, tudi za ceno lastnega neudobja v njej. Izboljšave v stanovanjskem standardu v tem primeru služijo v prvi vrsti statusni promociji.

Vsekakor se v luči tukaj zbranih dejstev ne zdi preveč tvegano, če povzamemo, da sta glede stanovanjske kulture obeh protagonistov v tretjem obdobju dejanska neenakost in hierarhija prikriti z enakostjo. Bivši kolon se je po materialni plati povzpел na raven bivšega gospodarja. Različnost v mentaliteti, načinu življenja in kulturi pa je ostala taka, kot je bila v prvem in drugem obravnavanem obdobju, in dodatno zaznamuje tudi njune potomce.⁶¹

V naših dveh primerih se zdi poglobitno upoštevanje odvisnosti posamezne družine, kolonove ali gospodarjeve, od družbenih in ekonomskih razmer na eni strani, na drugi pa od tradicije in kulture, ki so jo podedovali in so jo (v določenih segmentih) ali je niso znali preseči.

Če naposled ponovno pogledamo strukturo naselja, vidimo, da je Gornji Drnovk po prvi svetovni vojni obsegal le eno veleposestvo, obdano s sedmimi kolonskimi hišami. Poleg vile in kolonskih hiš je bila tudi zemlja (predvsem vinogradi in sadovnjaki) last enega posestnika.

⁶¹ Njuna kulturna drugačnost se kaže tudi v kulturi v ožjem pomenu besede: bivši kolon je npr. še vedno nepismen...

⁶² To tipologijo lahko primerjamo tudi z naselbinskimi tipi, ki so nastali na podlagi kolonata v Istri. O tem Mojca Ravnik, Vprašanja o istrskem stavbarstvu, Traditiones 17, Ljubljana 1988, str. 121-134.

V preteklosti je bila povezanost izrazita značilnost naselja. Kolonat je močno vplival na kulturno krajino Brd. Na njegovi podlagi je nastal tip manjšega zaselka, ki je obsegal veleposestnikovo vilo in niz bivališč kolonov z gospodarskimi poslopji.⁶²

Stanovanjska soseka je bila strnjena v eno gmoto z dominantno domačijo gospodarja, sosednje kolonske hiše pa so bile vse precej izenačene. Naselje je bilo prilagojeno soodvisnemu in povezanemu življenju med obema socialnima skupinama.

Ko so se med drugo svetovno vojno in zlasti po priključitvi k Jugoslaviji, te vezi začele trgati in je kolonat propadel, naselje ni več ustrezalo novemu načinu življenja prebivalcev. Povezanost in soodvisnost sta se izgubili. Naselje se je začelo širiti. Bivši koloni, stanujoči še v starih kolonskih hišah, ki jih niso kaj dosti vzdrževali in ne adaptirali, so začeli graditi nove stavbe, in sicer na pobočju, kjer je bila v preteklosti gospodarjeva obdelovalna zemlja. V tretjem obdobju obravnave je niz bivših kolonskih hiš ob veliki vili podrt (izpraznjene stavbe so se povečini porušile po potresu l. 1976), drug niz je izpraznjen in zanemarjen, le dve hiši sta obnovljeni in obljudeni.

Novi del naselja je bil zgrajen brez upoštevanja funkcionalnih in estetskih principov in je v nasprotju z življenjskim stilom prebivalcev in s tradicionalno arhitekturo tega območja.

V stavbni raznolikosti v preteklosti so se kazali razločki v družbenem življenju prebivalcev. V novejšem času ugotavljamo, da z ekspanzijo novih stavb, ki po stanovanjskem standardu prekašajo nekdanji gospodarjev dom, prihaja do socialne in ekonomske izenačenosti obeh slojev (oboje so kmetje, oboje posestniki velike domačije), ni pa podlage za enakovreden način življenja v teh domovih.

BESEDA O AVTORICI

Irena Keršič, diplomirana etnologinja in umetnostna zgodovinarica, kustodinja za naselja, stavbarstvo in stanovanjsko kulturo v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani (od leta 1980).

V Slovenskem etnografskem muzeju je bila prva leta zadolžena za pedagoško delo. Iz tega časa kaže omeniti njene prispevke o pedagoškem delu v muzejih, ki jih je objavila v domačih in tujih strokovnih publikacijah.

Poleg revialnih objav o stanovanjski kulturi je pomemben tudi njen prispevek k vedenju o teoretičnih in praktičnih vidikih muzejev na prostem.

ABOUT THE AUTHORESS

Irena Keršič, B.A. in ethnology and art history, has been curator for settlements, architecture and furniture at the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana since 1980.

During her first years at the museum she was responsible for educational activities. She has published articles on educational work in museums in home and foreign professional publications.

Besides articles on residential culture her contribution to our knowledge of the theoretical and practical aspects of open-air museums is of outstanding importance.

SUMMARY

THE COLONO AND HIS LANDLORD - TWO STYLES OF LIVING AND TWO TYPES OF RESIDENTIAL CULTURE (TWO CASES ON THE MICROLEVEL)

The author has limited herself to the residential culture and style of living of two families - that of a landlord and that of his tenant, a *colono*^{*}. Her main interest are the social aspects. Her main sources are oral and written accounts, the ethnological evidence expressed in poems, written by a female protagonist of the two levels of social conditions described in the article, and the material remnants of a former *colono's* home and the home of his landlord (the latter was burnt down by the Germans in 1944). She reconstructs the residential culture of both families and presents their style of living within both household.

The landlord's household included, besides relatives, also other members - *coloni* and domestic servants. Their common work strengthened the ties between them even if they were not related. In spite of the social inequality these ties were often as strong as those between relatives, at least in the case we studied. Such relations could come only from a mutually "fair deal".

The author covers three periods in her article: between the two World Wars, from the end of World War II until 1947 and from 1947 until the seventies. Both cases are from Gornji Drnovk in the Goriška Brda region.

As far as residential culture is concerned we are first introduced to the residential standard of the landlord. It is on a high level if we consider the dimensions and number of rooms, their furniture and, above all, the hygienic conditions. However, the level is not so high if we consider how (un)free the members of the household were to move about, or how (little) intimacy their (bigger) home offered.

On the other hand, the home of the *colono* in a house rented from the landlord, does not show as low a standards as one might expect. It should indeed be kept in mind that, at that time, the villages of the Goriška Brda region were inhabited by 1) peasants who owned the land they worked and whose housing conditions were often worse than the *colono's* 2) day-labourers, who had no land and as a rule lived in worse conditions than the *coloni* and 3) beggars who had neither land nor home.

It must be mentioned here that our specific *colono* did not rent his house from landlord for just a fixed period of time as was the rule at that time. In his case the rent contract was prolonged from generation to generation. In 1938 the landlord leased to the *colono's* family a second house with farm nearby and this certainly improved the housing conditions of the *colono* substantially.

In the course of the second period it was not the *colono's* housing standard that changed, but rather the landlord's. After his house was burnt down by the Germans in 1944, his family had to stay with the *colono* until his house was renovated and furnished once more.

The third period, after 1947, was one of radical social changes, when, on the macrolevel, the regime wanted to do away with all social inequality. The author now describes how the housing standards of the former *colono* changed and what a hard time his former landlord had to keep his house.

In the light of the facts presented here it should not be too adventurous, to state that as far as the residential culture of both protagonists during the third period is concerned, their actual inequality and hierarchic relation is veiled by formal equality. The former *colono* raised his housing standards to the level of his former landlord and in some aspects even higher. However, the differences in mentality, way of living and culture, remained the same as during the first and second period. These contradictory characteristics still influence the offspring of both.

In both cases we studied the central issue seems to be that we must take into account how much a family, be it the *colono's* or the landlord's, depends on the social and economic conditions on the one hand and, on the other hand, on the traditions and culture they inherit and are (in some aspects at least) able to outgrow or not.

* Tenant-farmer in the historical Italian leasing-system, called the *colonia*.

RIASSUNTO

COLONO E PADRONE - DUE STILI DI VITA E DUE CULTURE ABITATIVE (ESEMPI A MICROLIVELLO)

Nel contributo l'autrice si è limitata alla descrizione della cultura abitativa e dello stile di vita di due soli campioni - la famiglia di un padrone di coloni e la famiglia di un colono.

Al centro del suo saggio l'aspetto sociale della questione. Sulla base di memorie orali e scritte, degli eloquenti riscontri etnologici delle poesie di una delle protagoniste di questo contesto sociale e anche in base ai resti materiali dell'ex abitazione del colono e della seconda casa del padrone - la prima venne data alle fiamme dai Tedeschi nel 1944, l'autrice ricostruisce la cultura abitativa di entrambi i nuclei familiari e illustra il loro stile di vita all'interno delle singole famiglie. Nella comunità familiare del padrone erano inclusi, oltre ai parenti, anche i coloni e i domestici. Queste persone erano unite da vincoli di lavoro che rafforzavano i legami extrafamiliari. Nel caso preso in esame questi rapporti, nonostante le differenze sociali, erano spesso equivalenti ai legami di parentela e potevano esistere soltanto grazie a lealtà e rispetto reciproci.

L'esposizione dell'autrice abbraccia tre momenti: l'epoca tra le due guerre mondiali, quella che va dalla fine del secondo conflitto al 1947 ed il periodo dal 1947 agli anni Settanta. Entrambi i campioni scelti sono di Gornji Drnovk nel Collio.

Per quanto attiene alla cultura abitativa da un lato ci troviamo di fronte allo standard del padrone, ad un livello notevolmente più alto (relativamente alla superficie, al numero degli ambienti, all'arredamento e soprattutto alle condizioni igieniche), tuttavia non superiore per quanto riguarda la libertà di movimento che avevano i singoli componenti la famiglia e l'intimità che poteva offrire una casa più grande... Dall'altro lato viene presentata l'abitazione del colono: una casa in affitto con uno standard ad un livello non del tutto basso. In

questo stesso periodo infatti nei villaggi del Collio vivevano dei contadini (*svojaki*), che erano sì proprietari della terra, ma vivevano in condizioni anche peggiori dei coloni, come del resto i giornalieri senza terra ed infine i poveri, che mendicavano di casa in casa e non avevano né terra né tetto. Nel nostro esempio non bisogna tener conto del fatto che di norma i coloni avevano in affitto le case per periodi di tempo stabiliti. Nel caso preso in considerazione per la ricerca il contratto d'affitto veniva rinnovato di generazione in generazione. Nel 1938 i padroni concessero in affitto alla famiglia del colono un'altra casa colonica disabitata nelle vicinanze, con tutto il podere, e quindi il suo standard abitativo subì un notevole miglioramento. In seguito le condizioni della famiglia del colono non subirono peggioramenti, mentre invece la famiglia del padrone, dopo che nel 1944 i Tedeschi ebbero incendiato la sua casa di Breg, dovette venir ospitata per un certo tempo dal colono, fino a che non fu terminato il riassetto e l'allestimento della casa di Drnovk. Nel terzo periodo preso in considerazione, cioè dopo il 1947, all'epoca della radicale trasformazione sociale, quando a macrolivelli si volle cancellare le differenze sociali, l'autrice segue lo sviluppo dell'abitazione dell'ex colono e le difficoltà che incontrò l'ex padrone per tentare di conservare la propria casa. Alla luce degli elementi raccolti non sembra azzardato concludere che nel terzo periodo preso in considerazione, per quanto concerne la cultura abitativa dei due protagonisti, la disuguaglianza e la gerarchia si risolvono in una sostanziale eguaglianza. Per quanto riguarda prettamente la casa, l'ex colono aveva raggiunto il livello del suo ex padrone, e per certi aspetti lo aveva superato. La diversità nel modo di vivere, di mentalità e di cultura rimase comunque la stessa, com'era stata nel primo e nel secondo periodo considerati. Questi caratteri contrastanti caratterizzano anche i loro discendenti. Nei nostri due esempi è fondamentale tener conto della dipendenza di una singola famiglia - sia colonica che padronale - dalle condizioni sociali ed economiche da una parte e dalla tradizione e dalla cultura che avevano ereditato e i cui condizionamenti avevano saputo, oppure no, superare.